

Maisterintutkielma
Kaupunkitutkimus ja suunnittelu

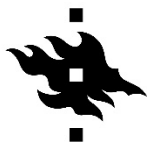
Kasvattamassa nuoria osallistuviksi kansalaisiksi: fokuksena kansalaisten taidot osallistua
kaavoitushankkeisiin

Sirpa Ojansuu

2022

Ohjaaja: Petteri Muukkonen

KAUPUNKITUTKIMUKSEN JA SUUNNITTELUN MAISTERIOHJELMA
MATEMAATTIS-LUONNONTIETEELLINEN TIEDEKUNTA
HELSINGIN YLIOPISTO

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

MATEMAATTIS-LUONNONTIEDELLINEN TIEDEKUNTA
MATEMATISK-NATURVETENSKAPLIGA FAKULTETEN
FACULTY OF SCIENCE

Tiedekunta – Fakultet – Faculty		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree programme	
Matemaattis-luonnontieteellinen		Kaupunkitutkimuksen ja suunnittelun maisteriohjelma	
Opintosuunta – Studierikning – Study track			
Plans			
Tekijä – Författare – Author			
Sirpa Ojansuu			
Työn nimi – Arbetets titel – Title			
Kasvattamassa nuoria osallistuviksi kansalaisiksi: fokuksena kansalaisten taidot osallistua kaavoitushankkeisiin			
Työn laji – Arbetets art – Level	Aika – Datum – Month and year	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages	
maisterintutkielma	toukokuu 2022	47 + 1	
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
Selvitän tutkimuksessani kansalaisten osallistumisen valmiuksien nykytilannetta sekä kouluopetuksen tavoitteita ja käytäntöjä aktiiviseksi kansalaiseksi kasvattamisessa ja osallistumisen valmiuksien harjaannuttamisessa. Keskityn kaavoitushankkeiden osallistamisen näkökulmaan; kansalaisten osallistaminen näihin on merkittävää suoran demokratian soveltamista. Noin 22 vuotta voimassa olleen Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan suunnitteluorganisaatiot veloitetaan toimimaan osallistavasti ja vuorovaikutteisesti kaavoitushankkeiden prosessien aikana. Osallistujat saattavat olla ensimmäistä kertaa kaavoituksen käytäntöjen kanssa tekemisissä ja heidän tieto- ja taitotasonsa vaihtelee. Selvitän valmiuksien nykytilannetta kaavasuunnittelijoiden, maantieteen opettajien ja opettajankouluttajien haastatteluilla sekä analysoimalla perusopetuksen, lukio-opetuksen ja ammatillisen koulutuksen opetussuunnitelmien perusteita. Tutkimuksessa nousi esille, että osallistumisen valmiuksia tukevaa opetusta järjestetään perusopetuksessa useassa eri oppiaineessa, mutta erityisesti maantieteessä sen kokonaisvaltaisen ja alueellisen näkökulman mukaisesti. Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteisiin ei sisälly kaavoitushankkeiden periaatteiden opetusta, kuten ei myöskään ammatillisen koulutuksen yhteiskunnallisten aineiden yhteisiin tutkinnon osiin. Eniten periaatteista kouluopetuksen perusteella tiedävät kansalaiset, jotka valitsevat lukiossa maantieteen kolmannen Yhteinen maailma (GE3) ja neljännen Geomedia – tutki, osallistu ja vaikuta (GE4) valinnaiset kurssit. Haastattelujen ryhmien kokemukset ja käsitykset osallistumisen taidoista ja niiden nykytilasta poikkesivat jonkin verran toisistaan; tämä selittyy osittain erilaisilla työtehtävillä ja sen kautta tuomalla näkökulmalla. Kaikkien haastattelujen ryhmien eli suunnittelijoiden, maantieteen opettajien ja opettajankouluttajien mielestä tärkeitä osallistumisen valmiuksia ovat: kartanlukutaito, kirjallinen ja suullinen argumentointitaito, ajankohtaisten asioiden seuraaminen, kaavoitusprosessien ja sisällön ymmärrys sekä yhteiskunnan toimintojen ymmärrys. Suunnittelijat toivat lisäksi esille erityisesti keskustelu-, vuorovaikutus- ja empatiataitoja sekä pystyvyyden tunnetta, sekä tietoteknisiä valmiuksia. Kun taas maantieteen opettajat ja opettajankouluttajat toivat esille kaavoitushankkeiden huomaamista ja ymmärrystä vaikutusmahdollisuuksista. Tutkimuksessani tuli esille myös osallistumisen valmiuksien parantamiseen ja kehittämiseen liittyviä keinoja ja haasteita. Kaikki haastatellut ryhmät nostivat hyvänä keinona esille suunnittelijoiden vierailut kouluissa. Lisäksi esille tuli opetusmateriaalin tuottamiseen liittyviä ideoita sekä muu yhteistyö koulujen ja suunnitteluorganisaatioiden välillä. Kehittämisehdotuksena esitän, että osallistumisen valmiuksien edistämiseksi tuotetaan ja kootaan materiaalia helposti käytettävään muotoon ja sen sisältöä markkinoidaan. Samaa materiaalia voisivat käyttää ja soveltaa sekä suunnittelijat omassa osallistamistyössään käytännön kaavoitushankkeiden yhteydessä, että opettajat kouluopetuksessa. Työni tuloksena selviää, että kansalaisten osallistumisen valmiuksien taidot ja pystyvyys ovat lähtökohtaisesti eri tasoilla. Peruskoulun jälkeiset kouluttautumisvalinnat vaikuttavat tähän merkittävästi. Kansalaisten lähtötilanne on hyvä tiedostaa realistisesti ja reagoida siihen opetuksessa ja kaavoitushankkeiden osallistamisessa, kuten edellä on mainittu, mutta myös tulevia opetussuunnitelmien perusteita kehitettäessä. Mielestäni olisi hyvä kiinnittää huomiota seuraavan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden laadinnassa suunnittelu- ja tulevaisuusajattelun kehittämiseen sekä maankäytön suunnittelun perusteiden hallintaan. Ihmisen toimintojen sijoittuminen vaikuttaa ympäristöön ja luontoon, mutta myös ihmiseen itseensä, toimintamahdollisuuksiin ja resurssien käyttöön.			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords			
maantieteen opetus, osallistaminen, kaavoitushanke			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited			
Helsingin yliopiston kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			
Ohjaaja: Petteri Muukkonen			

Sisällys

1. Johdanto	1
2. Kaavoitushankkeiden vaiheet ja osallistaminen	4
3. Suomen koulutusjärjestelmä	9
4. Aineisto ja menetelmät	11
4.1 Opetussuunnitelmien perusteet	11
4.2 Haastatteluaineisto	11
5. Opetussuunnitelmien perusteiden tavoitteet osallistumisen valmiuksien ja pystyvyyden opetuksessa	15
5.1 Opetussuunnitelmien perusteiden rooli ja laatiminen	15
5.2 Valmiuksien näkyminen yleisesti vuosiluokkien 1–6 opetuksessa	16
5.3 Valmiuksien näkyminen yleisesti vuosiluokkien 7–9 opetuksessa	17
5.4 Valmiuksien näkyminen maantiedon opetuksessa perusopetuksen yläluokilla	23
5.5 Valmiuksien näkyminen ammatillisessa koulutuksessa	24
5.6 Valmiuksien näkyminen lukion maantieteen opetuksessa	25
6. Asiantuntijoiden näkemyksiä osallistumisen valmiuksien tarpeista ja niiden opetuksesta maantieteessä	29
6.1 Haastateltavien näkemykset osallistumisen valmiuksista	29
6.1.1 Suunnittelijoiden näkemyksiä	29
6.1.2 Maantieteen opettajien näkemyksiä	31
6.1.3 Maantieteen opettajankouluttajien näkemyksiä	32
6.2. Haastatteluissa esille nousseet mahdollisuudet ja haasteet	33
6.2.1 Suunnittelijoiden haastattelut	33
6.2.2 Maantieteen opettajien haastattelut	36
6.2.3 Maantieteen opettajankouluttajien haastattelut	41
7. Tutkimuksen tarjoamat kehittämis ehdotukset	44
8. Yhteenveto	49
Lähdeluettelo	51
Liite 1	54

1. Johdanto

Maankäytön suunnittelun ja kaavoituksen hallinnollisiin prosesseihin kuuluu vahvasti osallistaminen ja sen järjestäminen mahdollisimman saavutettavalla tavalla.

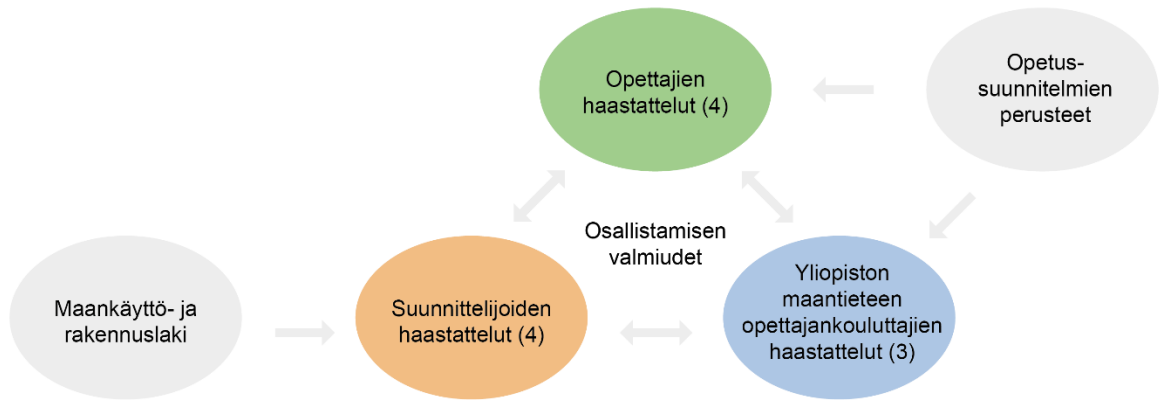
Osallistamisen tavoite ja vuorovaikutus kansalaisten, viranomaisten ja yhteisöjen kanssa on kirjattu kaavoitusta säätelevään maankäyttö- ja rakennuslakiin, joka on tullut voimaan vuonna 2000 (Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999 § 6, § 62). Vuorovaikutuksen järjestämistä säädetään tarkemmin valtioneuvoston asetuksella ja pääperiaatteena on, että osallisille tulee mahdollistaa tilaisuus ilmaista mielipiteensä (Maankäyttö- ja rakennusasetus 895/1999 § 30). Kuluneen reilun kahdenkymmenen vuoden aikana on muotoutunut erilaisia toimintatapoja ja työvälineet osallistamiseen ja tiedon vaihtoon ovat kehittyneet mm. digitalisaation myötä. Osallistujajoukkona kansalaiset sekä yhteisöt ja viranomaiset ovat varsin heterogeeninen joukko. Osallisten taustat vaihtelevat, mutta koulutusjärjestelmän kautta on mahdollisuus vaikuttaa tieto- ja taitotasoon, pystyvyyden tunteeseen ja kiinnostuneisuuteen.

Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamiseen ja yhteiskunnassa toimimiseen tarvitaan monia tietoja, taitoja ja kiinnostuksen heräämistä. Näiden opettaminen kaikille kansalaisille perus- ja toisen asteen koulutuksessa on merkittävä, yhteiskuntaa tasa-arvoistava tekijä. Suomen koulutusjärjestelmä perustuu maksuttomaan koulutukseen ja oppivelvollisuuteen, joka koskee kaikkia Suomessa vakinaisesti asuvia 7–17-vuotiaita lapsia (OKM, 2022b). Tässä tutkimuksessa tarkastellaan peruskoulun kaikkien oppiaineiden sekä toisen asteen maantieteen opetussisältöjen ja käytäntöjen merkitystä ja vaikutusta aktiivisena kansalaisena toimimiseen ja valmiuksiin osallistua kaavoitushankkeiden vuorovaikutusprosesseihin. Rajausta on tehty sillä perusteella, että kaikki kansalaiset osallistuvat peruskoulun opetukseen vuosiluokilla 1–9 ja näiden yhdeksän vuoden aikana saatu opetus luo perustan kaikkien kansalaisten osallistumisen valmiuksille. Ikäluokat jatkavat opintoja peruskoulun jälkeen toisen asteen koulutuksissa, eli ammatillisessa tai lukio-opetuksessa.

Tavoitteenani on selvittää kaavoitushankkeiden osallistavan prosessin toimivuutta osallisten osaamisen näkökulmasta. Tutkin miten osallisten tieto- ja taitotaso sekä myös kouluopetuksen kautta saatavat muut valmiudet vaikuttavat osallistumisen toteutumiseen ja tasavertaisuuteen. Tärkeänä tekijänä käsittelen perus- ja toisen asteen opetuksen nykytilannetta ja opetussuunnitelmien perusteita, joista olen oman kokemukseni ja näkemykseni perusteella poiminut aihepiiriin liittyvät tavoitteet.

Täydennän aineistoa haastatteluilla, joita olen tehnyt kaavoitustyötä tekevien suunnittelijoiden, maantieteen perusopetuksen yläkouluopettajien, toisen asteen lukio- ja ammatillisen koulutuksen opettajien sekä yliopistolla työskentelevien maantieteen opettajankouluttajien kanssa. Olen litteroinut aineiston ja tulkinnut sitä tarvittavien kansalaistaitojen edistämisen näkökulmasta sekä koostanut kehittämis ehdotuksia tunnistettujen haasteiden voittamiseen.

Tutkimukseni osa-alueet ja menetelmät on esitetty kuvassa 1. Haastattelujen lisäksi osallistumisen taitojen tavoiteltavaa osaamista ja opettamista on selvitetty opetussuunnitelmien perusteista.

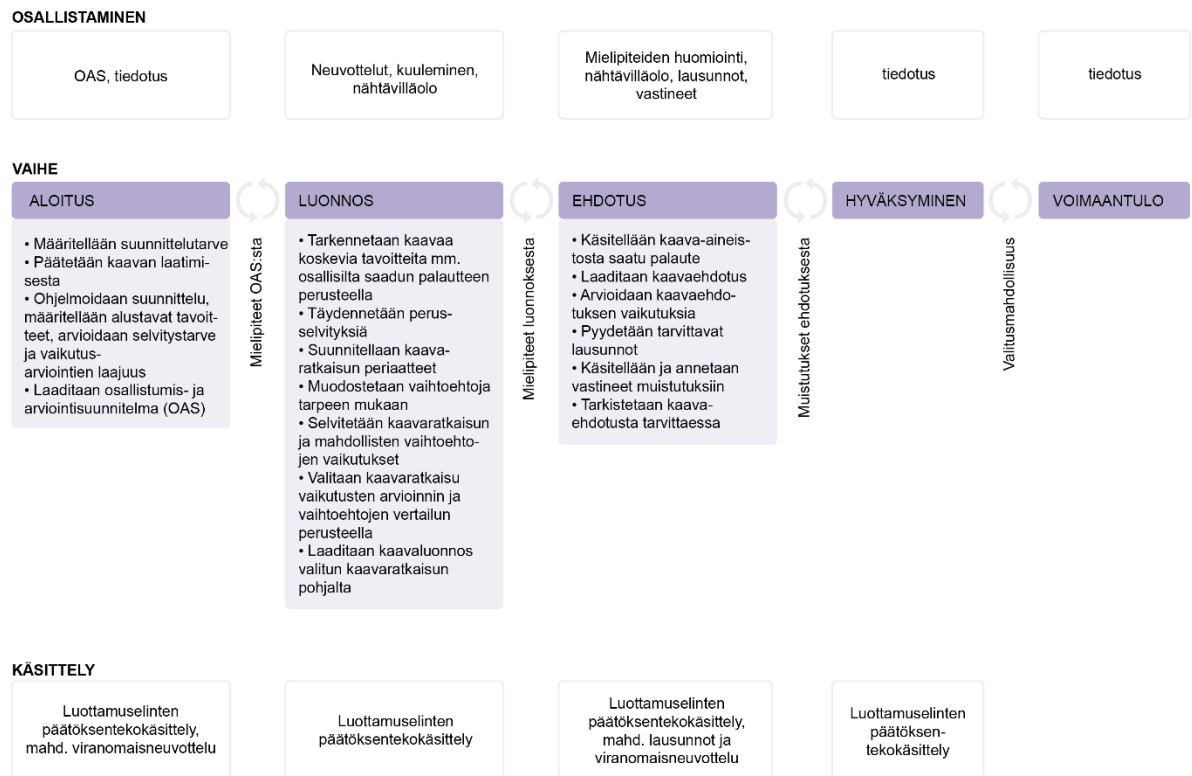
Kuva 1. Tutkimuksen osa-alueet ja menetelmät

Alternative text: Kuva 1 esittää tutkimuksen keskeiset osa-alueet ja niiden suhteen toisiinsa. Maankäyttö- ja rakennuslaki velvoittaa kaavoitushankkeita tekeviä kuntia ja maakuntaliittoja osallistamaan kansalaisia. Opetussuunnitelmien perusteet ohjaavat perusopetusta, sekä toisen asteen ammatillista ja lukio-opetusta. Suunnittelijoiden, opettajien ja opettajankouluttajien kokemusten ja käytäntöjen nykytila selvitetään haastatteluilla.

2. Kaavoitushankkeiden vaiheet ja osallistaminen

Maankäytön suunnittelulla tarkoitetaan vaiheittain tarkentuvaa alueiden suunnittelua, jota ohjaa valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet. Yleispiirteiset, strategiset kaavat eli maakuntakaavat, joita laaditaan maakuntaliitoissa, sekä astetta tarkemmat yleiskaavat, joita laaditaan kunnissa, ohjaavat yksityiskohtaisten asemakaavojen laadintaa kunnissa (Ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu, 2022b).

Kaavoitushankkeiden toteuttajia ovat kuntien, maakuntien ja valtion viranomaiset sekä usein selvityksiä ja suunnittelutyötä tekevät konsulttitoimistot. Prosessin vaiheet sekä vuorovaikutuksen ja kansalaisten osallistumisen järjestäminen on määritelty maankäyttö- ja rakennuslaissa ja se velvoittaa toimijoita (Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999 § 62). Yksittäisten kansalaisten ja toteuttajien lisäksi kaavoitushankkeissa on mukana muita viranomaisia, yhteisöjä ja kunnallinen tai maakunnallinen edustuksellinen päätöksenteko. Kuvassa 2 on esitetty kaavoitushankkeiden eteneminen sekä osallistamisen ja päätöksenteon järjestäminen hankkeen eri vaiheissa.

Kuva 2. Kaavoitushankkeen vaiheet, osallistaminen ja käsittely (Kaavoituskatsaus, 2022; Roininen ym., 2003, s.13; Ympäristöministeriö, 2022a)

Alternative text: Kaaviossa on kuvattu kaavoitushankkeen vaiheet: aloitus, luonnos, ehdotus, hyväksyminen ja voimaantulo sekä niihin liittyvät kansalaisten osallistamiseen sekä edustukselliseen demokraattiseen päätöksentekoon ja käsittelyyn liittyvät vaiheet.

Kuulemisen ja kansalaisten osallistumisen käytännön järjestäminen on kaavoja laativien viranomaisten, eli kuntien ja maakuntaliittojen vastuulla ja eri toimijoilla voi olla erilaisia tapoja ja työvälineitä, sekä erilaisia resursseja ja materiaaleja sen järjestämiseen.

Merkittävää on huomata, kuten kuvasta 2 ilmenee, että kaavoitushankkeet etenevät vaiheittain ja niihin on määritelty kansalaisten ja muiden sidosryhmien osallistumiseen kohdennettava toimenpide hankkeen kannalta sopivaan aikatauluun. Useat kaavoitusprosesseja hoitavat viranomaistahot käyttävät näiden lisäksi hyviksi koettuja vuorovaikutustapoja ja voivat esimerkiksi ottaa palautetta, kommentteja, mielipiteitä ja aluetta koskevia tietoja vastaan kansalaisilta koko prosessin ajan.

Kaavoitushankkeet ovat laajan vuorovaikutusmenettelyn kautta tärkeä tekijä kansalaisten osallistamisessa julkiseen päätöksentekoon ja tulevaisuuden elinympäristön suunnitteluun. Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan kaikkiin kaavoitushankkeisiin on laadittava osallistumis- ja arviointisuunnitelma, jossa määritellään ja kerrotaan koko prosessi, sen aikataulu, tavoitteet, sisältö, osallistumisen tavat ja kuulemismahdollisuudet (Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999 § 63).

Maankäyttö- ja rakennuslain uudistus on tällä hetkellä valmisteilla ympäristöministeriössä ja se on aikataulutettu valmistuvaksi vuoden 2022 lopussa (Ympäristöministeriö, 2022b). Työ on aloitettu huhtikuussa vuonna 2018 ja sitä on tehty avoimesti ja osallistavasti; esimerkiksi hankkeen aikana tehdyt muistiot ja lausunnot ovat nähtävillä valtioneuvoston verkkopalvelussa, ja lausuntoja on voinut antaa vapaasti ilman pyyntöä digitaalisen lausuntopalvelun kautta. Lain uudistuksessa on pyritty parantamaan kansalaisten osallistumisen toteutumista ja heiltä saadun tiedon hyödyntämisen tehostamiseen. Uudistustyön tärkeät tavoitteet ovat hiilineutraalin yhteiskunnan ja rakentamisen laadun parantaminen sekä luonnon monimuotoisuuden vahvistaminen ja digitalisaation edistäminen. Näiden tavoitteiden lisäksi tarkastelussa on ollut tavat saada kansalaisten ääntä paremmin kuuluviin ja oikea ajoitus vaikuttamiseen. Uudistuksen tavoitteena on kehittää muun muassa helppokäyttöisiä digitaalisia menetelmiä ja pyrkimys on varmistaa, että jokaisella on halutessaan mahdollisuus osallistua lain mukaisiin osallisuusprosesseihin (Ympäristöministeriö, 2022b).

Osallisuuden käsite on maankäyttö- ja rakennuslaissa (MRL) määritelty laajasti, eli kaikki, joiden elinoloihin tai toimialaan kaavoitushankkeella on vaikutusta ovat osallisia (Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999 § 62). Tyypillisesti heitä ovat maanomistajat, asukkaat, yrittäjät, mutta myös yhteisöt ja toiset viranomaiset. Osallistujajoukko on lähtökohtaisesti monimuotoinen ja myös sen sisällä ilmenee hyvin todennäköisesti erilaisia näkemyksiä suunnittelun tavoitteista. Bäcklundin ym. (2002, s. 9) mukaan keskinäistä ymmärrystä vaikeuttaa ryhmien väliset kuilut ja rajalinjat, jotka kumpuavat yksilön asemasta ja suhteesta yhteiskuntaan. Näitä ovat asiat, jotka liittyvät kulttuuriin,

arvoihin, suhteeseen paikalliseen yhdyskuntaan ja sen politiikkaan sekä hallintoon (Bäcklund ym., 2002, s. 9).

Osallisuuden käsite liittyy Bäcklundin ym. (2002, s. 7) mukaan kuulumiseen yhteiskuntaan sekä omien arvojen ja poliittisten näkemysten mukaiseen yhteisölliseen toimintatapaan. Osallistuminen on konkreettista toimintaa ja kansalaisoikeuksien hyödyntämistä sekä vaikuttamista päätöksentekoon. Bäcklund ym. (2002, s. 7) määrittelevät osallistumisen edustuksellisen demokratian rinnalle nousseeksi uudeksi osallistumisen muodoksi (Bäcklund ym., 2002, s. 7).

Bäcklund (2018, s. 146) tuo esille myös, että osallistumisen motivaatioon voidaan nähdä vaikuttavan julkishallinnon osallistamisen tarkoitus. Maankäyttö- ja rakennuslaki (Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999 § 62) velvoittaa osallistamaan, mutta se, onko tavoitteena aidosti saada aineistoa suunnittelun lähtökohdiksi vaikuttaa osallisten kokemuksiin. Tähän voi vaikuttaa esim., että käytännön kaavoitushanketta koskevat strategiset linjaukset on tehty jo aiemmin, esimerkiksi ennen kuin suunnittelu alkaa kuntatasolla. Bäcklund (2018, s. 154) mainitsee tässä yhteydessä epäviralliset, suunnittelua ohjaavat toimintamallit kuten seututasoiset maankäytön rakennemallit, jotka on tehty asiantuntijatyönä. Lisäksi Bäcklund (2018, s. 148) nostaa huomiona esille, että osallistamisen käytännöt, resursoinnit ja toteutustavat vaihtelevat kunnittain (Bäcklund, 2018, ss. 146–154).

Vaattovaara ym. (2021, s. 129) toteavat kaavoituksen olevan “*viranomaistoimi, jolle osallinen on aina jossain määrin ulkopuolinen.*” He jatkavat, että Maankäyttö- ja rakennuslain lisäksi osallistumista määritellään vain SOVA eli suunnitelmien ja ohjelmien vaikutusten arviointia koskevasta laissa joka “*käsittelee osallistumista ainoastaan asiakirjojen nähtävillä olona ja mielipiteen ilmaisuna.*” (Vaattovaara ym. 2021, s. 129)

Osallistujan kannalta motivaatioon ja aktiivisuuteen vaikuttavat monet henkilöön liittyvät tekijät sekä saatavilla oleva tieto. Horelli ja Kukkonen (2002, s.252) toteavat, että

käytetty kieli on sidoksissa ymmärrettävyyteen ja on havaittavissa, että on muotoutunut suunnittelun ammattikieli *“joka muistuttaa slangia – ja on osallistujapolojen näkökulmasta vielä eri ammattiryhmilläkin erisisältöistä.”* (Horelli & Kukkonen, 2002, s. 252)

Mäntysalo ja Nyman (2002, s. 271) avaavat lähtökohtaista ristiriitaa osallistamisen tavoitteista lain laatijoiden ja osallisten näkökulmista suunnittelun tarkkuuteen, yksityiskohtaisuuteen ja tulevaisuusajatteluun liittyen. Lain laatijoiden tavoitteena on osallistaa kansalaisia pitkän aikavälin strategiseen maankäytön suunnitteluun, kun taas osallisten näkökulmasta on usein kiinnostavampaa se, miten suunnittelu vaikuttaa heidän arkielämäänsä. Mäntysalon ja Nymanin (2002, s. 271) mukaan poikkeavat lähestymistavat hankaloittavat keskinäistä ymmärrystä ja, jos pyritään selittämään esimerkiksi yleiskaavan ratkaisuja yksityiskohtaistettuina esimerkkeinä, niiden ennakoitavuus on hankalaa ja ne voivat siten antaa väärä mielikuvia osallisille (Mäntysalo & Nyman, 2002, s. 271).

Olen itse suunnittelijan työssäni havainnut, että paitsi kaavoitusprosessien ymmärrys ja käytetty kieli, myös aikataulu ja tulevaisuuteen suuntautunut suunnitteluaikajattelu voivat vaikuttaa osallisten kiinnostuksen puutteeseen tai passiivisuuteen. Kaavoitushankkeiden aikataulu on usein myös pitkä, se voi kestää vuosia, ja suunniteltavien muutosten vaikutus ihmisten elämään ei tule konkreettisesti näkyville tässä vaiheessa.

Perus- ja toisen asteen opetuksen sisällöillä on mahdollisuus vaikuttaa tulevaisuuteen suuntautuneen kokonaisvaltaisen ajattelutavan lisääntymiseen. Aihepiiri soveltuu hyvin maantieteen alalle, jossa pyritään kokonaisvaltaiseen näkemykseen, syy-seuraussuhteiden määrittämiseen ja vaikutusten arvioimiseen monialaisesti. Virranmäki (2022, s. 71) näkee maantieteen opetuksessa mahdollisuuden luoda puitteet merkityksellisen tiedon ja maantieteellisen kokonaisvaltaisen ajattelun kehittämiseksi. Hän tuo esille, että kriittistä ja luovaa, kokonaisvaltaista ajattelua sekä mahdollisten tulevaisuuksien pohtimista ja harkittujen, perusteltujen johtopäätösten tekemistä painotetaan maantieteessä varsin monipuolisesti (Virranmäki, 2022, s. 71).

3. Suomen koulutusjärjestelmä

Suomen koulutusjärjestelmä perustuu maksuttomaan koulutukseen ja oppivelvollisuuteen, joka koskee kaikkia Suomessa vakinaisesti asuvia 7–17-vuotiaita lapsia (OKM, 2022b). Oppivelvollisuus alkaa pääsääntöisesti sinä vuonna, kun lapsi täyttää seitsemän vuotta ja sitä edeltävänä vuonna lapsille järjestetään esiopetusta, jonka tavoitteena on lasten oppimisen ja kehityksen edellytyksien vahvistaminen (OKM, 2022b).

Oppivelvolliset saavat yleissivistävää perusopetusta peruskouluissa, joiden ylläpito kuuluu pääsääntöisesti kunnille; valtion ylläpitämissä tai yksityisissä kouluissa opiskelee alle 2 prosenttia Suomen peruskoululaisista. Peruskoulu kestää yhdeksän vuotta eli vuosiluokat 1–9 (OKM, 2022b). Perusopetuksen tavoitteena on oppilaiden kasvun tukeminen yksilöinä ja yhteiskunnan jäsenenä sekä tarpeellisten tietojen ja taitojen opetus. Peruskoulun päätyttyä kaikki sen suorittaneet saavat saman jatko-opintokelpoisuuden (OPH, 2022c).

Kun peruskoulu päättyy, nuoren tulee hakea perusopetuksen jälkeiseen koulutukseen. Oppivelvollisuus jatkuu siis peruskoulun jälkeen siihen asti, kun nuori täyttää 18 vuotta tai suorittaa toisen asteen tutkinnon. Näitä ovat ylioppilas- ja ammatillinen tutkinto. Toisen asteen tutkinnot eroavat toisistaan opetuksen tavoitteiden ja sisältöjen puolesta, sillä lukiokoulutus on yleissivistävää, jatko-opintoihin valmistavaa, ja ammatillinen koulutus on ammatillisen osaamisen oppimiseen ja työuralle siirtymiseen tähtäävää (OKM, 2022b). Lukiokoulutus kestää pääsääntöisesti kolme vuotta ja ammatillinen koulutus kahdesta kolmeen vuotta (OKM, 2022c).

Toisen asteen koulutuksen suorittaneet saavat jatko-opintokelpoisuuden korkea-asteen koulutukseen, jota antavat yliopistot ja ammattikorkeakoulut. Yliopisto-opetuksessa korostuu tieteellinen tutkimus ja siellä voi suorittaa alemman ja ylemmän korkeakoulututkinnon sekä lisensiaatin ja tohtorin tutkinnon. Ammattikorkeakoulussa

korostuu käytännönläheisyys ja tiivis työelämäyhteys. Siellä voi suorittaa ammattikorkeakoulututkinnon sekä ylemmän ammattikorkeakoulututkinnon, johon vaaditaan vähintään kahden vuoden työkokemus ennen sen suorittamiseen hakeutumista (OPH, 2022c).

4. Aineisto ja menetelmät

4.1 Opetussuunnitelmien perusteet

Opetushallituksen laatimat opetussuunnitelmien (OPS) perusteet muodostavat tärkeän osan tutkimusaineistostani. Niissä on kuvattu perusopetuksen ala- ja yläkoulun sekä toisen asteen koulutuksen eli ammatillisen ja lukio-opetuksen tavoitteet kaikille kansalaisille tarjottavan opetuksen sisällöistä. Olen analysoinut opetussuunnitelmien perusteiden sisällöistä oman näkemykseni mukaisesti osallistumisen taitoja edistäviä opetuksen tavoitteita sekä yleisiä periaatteita. Käsittelen aluksi peruskoulun alakoulun eli vuosiluokkien 1–6 ja yläkoulun eli vuosiluokkien 7–8 kaikkia oppiaineita ja siirryn sen jälkeen tarkastelemaan yläkoulun maantiedon ja toisen asteen lukio-opetuksen maantieteen osallistamiseen ja demokratiataitojen opettamiseen liittyviä aihealueita. Toisen asteen ammatillisen koulutuksen opetussuunnitelmista tuon esille yleiset periaatteet sekä aihepiiriin liittyvät sisällöt esimerkin kautta. Olen rajannut opetussuunnitelmien perusteiden analyysiin lukio-opetuksen osalta maantieteeseen, ammatillisen koulutuksen osalta yhteiskunnallisiin aineisiin, mutta perusopetuksen osalta käsittelen kaikkia oppiaineita. Rajauksen perusteena on saada kattava kuva kaikille kansalaisille suunnatusta opetuksesta ja tarkentaa toisen asteen osalta kaavoitushankkeiden kannalta oleellisimpiin opetuksen sisältöihin. Maantieteen opetuksesta käytetään peruskoulun puolella käsitettä maantieto ja lukiossa käytetään käsitettä maantiede. Käsittelen tässä tutkimuksessa opetusta yleisesti käsitteellä maantiede.

4.2 Haastatteluaineisto

Valitsin haastateltavaksi kaavoitustyötä tekeviä suunnittelijoita (n=4), perusopetuksen yläkoulun ja toisen asteen lukio- ja ammatillisia opettajia (n=4) sekä yliopistojen maantieteen opettajankouluttajia (n=3) (ks. Taulukko 1). Suunnittelijoiden haastatteluilla pyrin muodostamaan käsityksen kaavoitushankkeiden osallistamisen onnistumisesta

erityisesti osallisten tieto- ja taitotason näkökulmasta. Opettajien haastatteluilla pyrin muodostamaan tilannekuvan tämänhetkisestä opetussuunnitelmien perusteiden soveltamisesta, opetuskäytännöistä ja kokemuksista. Osallistumista auttavia taitoja opetetaan useissa oppiaineissa, mutta kaavoitushankkeisiin liittyvät tietojen ja taitojen opetus on parhaiten mukana maantieteen opetuksessa. Maantiede tutkii sekä luonnon että ihmisen aikaansaamia ilmiöitä maan pinnalla ja niiden ajallista muutosta sekä yhteiskuntaa ja vuorovaikutusta ja siinä on keskeistä ymmärtää niin paikallisia kuin globaaleja kysymyksiä ja ratkaisumahdollisuuksia (OPH, 2022b). Maantieteen yliopisto-opetuksessa koulutetaan tulevia opettajia ja heidän kouluttajiensa haastatteluilla pyrin hahmottamaan tulevia opetuskäytäntöjä ja painopisteitä sekä kouluttajien omia kokemuksia ja kehittämisideoita.

Tutkimukseni haastateltavien otanta on tehty harkinnanvaraisesti. Laadullisessa tutkimuksessa haastateltavien määrä ei ole tärkein tieteellisyyden kriteeri, vaan laatu ja tulosten huolellinen tulkinta. Eskolan ja Suorannan (1998, s. 18) mukaan voidaan puhua otoksen sijasta näytteestä, joka käsitteenä kuvaa paremmin tutkijan pyrkimystä saada haastatteluilla mahdollisimman edustavaa tietoa tutkimusaiheesta. Valitsin taulukossa 1 kuvattujen toimialojen haastateltavat siten, että aihepiiristä saataisiin näkökulmia erilaisista oppilaitoksista ja erikokoisista kaupungeista. Suuri osa haastateltavista löytyi helposti omasta verkostosta ja muiden kontaktointi onnistui ohjaajan ja haastateltavien kanssa käytyjen keskustelujen pohjalta.

Taulukko 1. Tutkimuksen haastattelut.

Toimiala	Haastateltava
Maankäytön suunnittelu kunta- tai maakuntaorganisaatiossa	Haastateltava 1–4
Opetus perusopetuksen yläkoulussa, ammatillisessa oppilaitoksessa tai lukiossa	Haastateltava 5–8
Maantieteen opettajankoulutus yliopistossa	Haastateltava 9–11

Käytin tutkimusmenetelmänä puolistrukturoitua teemahaastattelua. Eskolan ja Suorannan (Eskola & Suoranta, 1998, s. 87) määritelmän mukaan puolistrukturoitu haastattelu tarkoittaa haastattelutilannetta, jossa ei käytetä valmiita vastausvaihtoehtoja, vaan haastateltava vastaa laadittuihin kysymyksiin vapaasti, omin sanoin. Teemahaastattelulla tarkoitetaan heidän mukaansa haastattelutilannetta, jossa aihealueet, teemat, on etukäteen määritelty, mutta haastattelutilanteessa niitä voidaan painottaa tarpeen mukaan. Tärkeää on, että haastattelijä käy kaikki ennalta määrätty teemat läpi, mutta järjestys ja laajuus voi vaihdella haastattelusta toiseen. Menetelmän vahvuutena on, että kysymyksillä ohjataan keskustelua luovasti eteenpäin ja aiheen käsittelyyn voidaan saada mukaan uusia näkökulmia vapaan keskustelun avulla. Haastattelujen edetessä on mahdollisuus oppia asiasta enemmän ja käyttää tätä tietoa hyväksi seuraavissa haastatteluissa (Eskola & Suoranta, 1998, s.87).

Haastatteluja ohjasi liitteessä 1 esitetyt kysymyslistat, joiden sisältö oli suunnattu samantyyppisenä, mutta kohdennettuna, suunnittelijoille, maantieteen opettajille ja yliopistojen maantieteen opettajankouluttajille. Haastateltavien annettiin johtaa keskustelua ja ottaa tärkeitä näkökulmia esille, eli kysymysten läpikäymisen järjestys vaihteli kuten myös yksittäisten kysymysten painoarvo.

Haastattelut onnistuivat hyvin ja ilmapiiri oli innostava. Haastattelujen edetessä kertynyttä materiaalia pystyi keskusteluttamaan seuraavilla haastateltavilla ja heiltä tuli myös ehdotuksia uusiksi haastateltaviksi. Haastattelujen kesto vaihteli välillä 16–31 minuuttia ja ne kaikki tehtiin Microsoft Teams -ohjelman välityksellä yksilöhaastatteluina. Haastattelut tallennettiin sekä video- että tekstitiedostoina ja ne litteroitiin.

Kyseessä on laadullinen tutkimus, jolle on tyypillistä, että aineisto, joka haastatteluilla on saatu, tarjoaa harvoin suoria vastauksia tutkimusongelmaan, vaan siihen on tutustuttava, se on analysoitava ja tulkittava. Kuten Ruusuvuori ym. (2010, s. 13) toteavat litterointi on hyvä työvaihe haastattelujen jälkeen aineistoon tutustumisessa ja se muuntuu helpommin hallittavaan muotoon. Aineistoni litteroinnin ja jäsentelyn yhteydessä syntyi

luokitteluperusteet, kuten Ruusuvuori ym. (2010, s. 15) korostavat, että tutkijan tulkinta ja lukemisen tapa ohjaavat aineiston käsittelyä (Ruusuvuori ym., 2010, ss. 13–15).

Luokitteluperusteiksi haastatteluaineistosta nousivat yleiset näkemykset osallistumisen valmiuksista, haastateltavien työssään käyttämät keinot osallistumisen ja sen pystyvyyden vahvistamisessa sekä tässä työssä kohdatut haasteet. Olen tulkinut aineistoa näistä näkökulmista ja analysoinut siitä haastateltujen ryhmien välisiä yhtäläisyyksiä ja eroja. Lisäksi olen muokannut analyysin ja tutkimukseni tulokset kaavioiksi visuaalisesti hahmotettavaan muotoon.

5. Opetussuunnitelmien perusteiden tavoitteet osallistumisen valmiuksien ja pystyvyyden opetuksessa

5.1 Opetussuunnitelmien perusteiden rooli ja laatiminen

Yleissivistävän koulutuksen suunnittelu ja organisointi on sekä valtakunnallisesti, että paikallisesti kiinnostava ja merkittävä asia. Siihen liittyvä lainsäädäntö, yleiset valtakunnalliset tavoitteet sekä perusopetukseen käytettävän ajan jakaminen eri oppiaineiden ja aineryhmien päätetään valtioneuvostossa. Valmistelutyö tehdään opetus- ja kulttuuriministeriössä, joka myös ohjaa hallinnonalan toimintaa. Valtioneuvoston päätösten lisäksi mm. hallitusohjelman ja hallituksen toimintasuunnitelman linjaukset vaikuttavat sisältöön. Opetussuunnitelmien perusteiden laadinnasta vastaa ja päättää opetushallitus. Perusopetuksen ja lukiokoulutuksen varsinainen järjestäminen kuuluu kunnallisille toimijoille, joilla on velvollisuus järjestää perusopetusta alueensa lapsille. Kunnallisten toimijoiden lisäksi opetusta voivat järjestää valtio, yksityiset yhteisöt tai säätiöt. (OKM, 2022a; OPH, 2022d.)

Opetushallituksen tavoitteena on vaikuttaa yhteiskuntaan pitkäjänteisesti siten, että eriarvoistuminen pysäytetään, koulutuksen ja kansainvälistymisen tasa-arvoisuus kasvaa ja oppijoiden hyvinvointi paranee. Opetussuunnitelmien perusteet laaditaan yhtenäisinä tukemaan perusopetuksen järjestämistä ja edistämään sen yhdenvertaista toteutumista (OPH, 2022e; Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, ss. 9–11).

Opetuksen järjestäjät ovat velvollisia laatimaan paikalliset opetussuunnitelmat ja niissä täydennetään opetussuunnitelman perusteissa määriteltyjä tavoitteita ja keskeisiä sisältöjä paikallisesta näkökulmasta. Tarkoituksena on konkretisoida perusteissa esitetyt tavoitteet ja tuoda paikalliset ominaispiirteet ja painotukset mukaan opetussuunnitelmiin. Opetushallituksen verkkosivuilla kuvataan perusopetuksen asema kansalaisten yleissivistyksen perustana. Kunnilla on velvollisuus järjestää *“perusopetusta alueellaan*

asuville oppivelvollisuusikäisille” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 14). Perusopetuksen järjestämistä ohjataan perustuslailla, perusopetuslailla ja -asetuksella, valtioneuvoston asetuksilla sekä opetussuunnitelmien perusteilla. Lisäksi otetaan huomioon velvoitteet muusta lainsäädännöstä ja kansainvälisistä sopimuksista. *“Perusopetus rakentuu yhteiselle arvoperustalle ja käsitykselle oppimisesta.”* (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s.14)

Kansalaisten osallistumisen taitojen kartuttamisen ja vuorovaikutusprosesseihin osallistumisen tukemiseksi perusopetuksella on merkittävä tehtävä. Yhteiskunnallinen osallistuminen ja demokratian toteuttaminen on selkeästi esillä perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteissa. Tämä on merkittävä, yhdenvertaistava asia, sillä kaikki kansalaiset osallistuvat perusopetukseen oppivelvollisuuden mukaisesti. Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden tavoitteissa on kirjattu tavoite kasvattaa oppilaita aktiivisiksi kansalaisiksi (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 28). Tähän tavoitteeseen pyritään mm. oppilaitosten toimintakulttuurin yhteisöllisellä toteutustavalla. Toimintakulttuuri rakennetaan osallisuutta edistäväksi, ihmisoikeuksia toteuttavaksi ja demokraattiseksi. Tämän lisäksi kannustetaan demokraattiseen vuoropuheluun ja luodaan niille yhteisöihin sopivia toimintatapoja ja -rakenteita muun muassa oppilaskuntia, joissa toimintatapoja voidaan harjoittaa käytännössä (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 28; Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019, ss. 20–21).

5.2 Valmiuksien näkyminen yleisesti vuosiluokkien 1–6 opetuksessa

Vuosiluokkien 1–2 opetussuunnitelman perusteissa kiinnitetään huomiota yksilön kasvuun ja oppimisen valmiuksien kehittämiseen. Vuorovaikutus- ja yhteistyötaitoja kehitetään äidinkielen oppiaineen sisällöissä ja tehtävissä. Ensimmäisillä luokilla alkaa ympäristöoppi, joka on biologian, maantiedon, fysiikan, kemian ja terveystiedon tiedonaloista koostuva oppiaine. Ympäristöopin tavoitteena on luoda ymmärrys usean eri tieteenalan sisältöihin ja nähdä oppilaat osana ympäristöä, jossa he elävät. Maantieteen osalta tärkeää on, että oppilaille syntyy ymmärrys maantieteellisen tiedon olemuksesta ja

kartan käsitteestä. Opetussuunnitelmien perusteissa tämä tuodaan esille konkreettisesti esim. lähiympäristön havainnoimisena, rakennetun ympäristön kohteiden tunnistamisena ja tutun kohteen pihakartan laatimisena (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 131).

Vuosiluokilla 3–6 ympäristöoppi jatkuu, tietoa syvennetään ja tavoitteena on käyttää oppimisympäristöjä monipuolisesti myös luokkatilojen ulkopuolella. Yhtenä konkreettisena tavoitteena on kestävän tulevaisuuden rakentaminen ja yhteisen vaikuttamisprojektin toteuttaminen. Projektissa on tarkoitus harjoitella osallistumista ja vaikuttamista paikallisella ja globaalilla tasolla (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, ss. 239–241).

Yhteiskuntaopin opetus vuosiluokilla 3–6 tukee aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamisen tavoitetta. Tämän lisäksi yhteiskuntaopissa on tavoitteena tukea oppilaiden kasvua vastuuntuntoisiksi ja yritteliäiksi kansalaisiksi sekä tiedostamaan taloudellisen toimijuuden vaatimuksia (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 260). Yhteiskuntaopin näkökulma tukee hyvin ympäristöopin tavoitteiden saavuttamista ja on tärkeä, tietoa lisäävä oppiaine kiinnostuksen lisäämiseen myös kaavoitushankkeisiin osallistumiseen. Tavoitteita kuvataan opetussuunnitelmien perusteissa näin:

“Oppilaita ohjataan toimimaan erilaisuutta ymmärtävässä, ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa kunnioittavassa moniarvoisessa yhteiskunnassa demokratian arvojen ja periaatteiden mukaan.” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 260)

5.3 Valmiuksien näkyminen yleisesti vuosiluokkien 7–9 opetuksessa

Vuosiluokkien 7–9 aikana tavoitellaan monipuolisten tietämisen tapojen hyödyntämistä eri oppiaineille ominaisilla tavoilla sekä oppiaineiden yhteistyönä. Opetussuunnitelmien perusteissa on kirjattu yleiseksi tavoitteeksi oppilaiden rohkaisu ja vaikuttamisen taitojen harjoittelu:

“Oppilaita rohkaistaan käyttämään monilukutaitoaan myös vaikuttamiseen ja osallistumiseen omassa elinympäristössä, mediassa ja yhteiskunnassa. Opetuksessa tarjotaan runsaasti tilaisuuksia näiden taitojen yhteistoiminnalliseen harjoitteluun.” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, ss. 280–281)

Osallistumisen valmiuksien näkökulmasta oppiaineiden yhteistyö ja taitojen harjoittaminen on hyvin tärkeää. Osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävä tulevaisuuden rakentaminen on kirjattu tavoitteeksi opetussuunnitelmien perusteissa. Pyrkimyksenä on vahvistaa ja syventää oppilaiden kiinnostusta yhteisiä ja yhteiskunnallisia asioita kohtaan sekä harjoitella toimintaa demokraattisen yhteiskunnan jäsenenä. Oppilaitoksissa järjestetään tilaisuuksia ja organisoidaan rakenteita, joiden kautta oppilaat voivat saada kokemuksia, jotka tukevat *“oppilaiden itsetuntoa, oma-aloitteisuutta ja rohkaistumista vastuulliseen toimintaan.”* (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 287). Keinoja ovat esim. tukioppilastoiminta, ympäristötoiminta, vapaaehtoistyö sekä median tai taiteen kautta vaikuttaminen (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 287). Näiden vaikuttamismahdollisuuksien tarjoaminen nähdään mahdollisuutena harjaantua ja oppia sekä saada kokemuksia erilaisten näkökulmien sovittelusta. Opetussuunnitelmien perusteissa yläkoulun opetuksen tavoite on ilmaistu selkeästi:

“Osallistumalla oppilaat voivat harjaantua ilmaisemaan näkemyksensä rakentavasti, etsimään ratkaisuja yhteistyössä toisten kanssa sekä pohtimaan erilaisten toimintatapojen oikeutusta eri näkökulmista. Toiminnassa opitaan neuvottelemista, sovittelemista ja ristiriitojen ratkaisemista. Ympäristön ja toisten ihmisten hyväksi tehdyt konkreettiset teot ja yhteistyöprojektit laajentavat vastuun piiriä.” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 287)

Tavoitteisiin pyritään useissa oppiaineissa ja tarkastelen tässä osallistumisen, aktiivisen kansalaisuuden, vuorovaikutustaitojen, luonto- sekä rakennetun ympäristön muutosten havainnoinnin ja vaikutusmahdollisuuksien opettamiseen liittyviä oppiaineita.

Äidinkielen ja kirjallisuuden opintokokonaisuuteen on kirjattu opetuksen tehtäväksi rohkaista oma-aloitteellisuudessa ja pyrkimyksessä tavoitella aktiivista kansalaisuutta omaan elämään ja ympäröivään yhteiskuntaan vaikuttamiseksi. Opetuksen sisältönä on omien näkemysten perustelu ja eri viestintävälineiden hyödyntäminen (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 287).

Peruskoulun 7–9 luokilla opetussuunnitelmiin tulee mukaan biologian oppiaine. Sen sisällöt linkittyvät tulevaisuusajatteluun, muutosten havainnointiin sekä luonnonympäristöjen ja ekosysteemien muutoksiin vaikuttamisen ymmärtämiseen. Opetuksessa kehitetään oppilaiden *“ympäristötietoisuutta ja halua vaalia luonnon monimuotoisuutta”* (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, ss. 379–380). Oppilaat saavat myös valmiuksia osallistua oman elinympäristön kehittämiseen ja sen säilyttämiseen elinvoimaisena, heitä *“ohjataan kestävään elämäntapaan ja globaalin vastuun ymmärtämiseen”* (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, ss. 379–380).

Terveystieto, historia, yhteiskuntaoppi, kuvataide, sekä liikunta vaikuttavat omien oppimistavoitteiden ja menetelmien kautta osallistumisen valmiuksien ja tietoperustan opetukseen. Terveystiedon tehtävänä on oppilaiden monipuolisen terveysosaamisen kehittäminen. Opetuksessa pyritään lisäämään oppilaiden kykyä tunnistaa omaan terveyteensä vaikuttavia tekijöitä ja mahdollisuuksia niihin muokkaamiseen. Lisäksi on tärkeää, että oppilaat tunnistavat ympäristönsä terveyden ja hyvinvoinnin ja löytävät keinoja sen ylläpitämiseen ja edistämiseen (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 398).

Historian oppiaine yläkoulussa syventää käsitystä ihmisen toimien vaikutuksesta elinolosuhteisiin ja ympäristöön sekä auttaa hahmottamaan maankäytön vaikutuksia pitkällä aikavälillä. Opetussuunnitelmien perusteisiin on kirjattu, että opetuksen tehtävänä on kannustaa oppilaita omaksumaan vastuullisen kansalaisuuden periaatteet. Tärkeää on, että menneisyyden, historiallisten kehityskulkujen ja kulttuurien tuntemuksen avulla oppilaat ymmärtäisivät nykyisyyteen johtanutta kehitystä sekä pohtisivat tulevaisuuden

valintoja. Opetuksessa ohjataan oppilaita oivaltamaan yksilön merkitystä historiallisena toimijana, ihmisten motiiveja ja tekijöitä, jotka vaikuttavat heidän toimintaansa. Tätä kautta opetus historian oppiaineessa tukee identiteetin rakentumista, erilaisuuden ymmärtämistä ja kasvua aktiiviseksi yhteiskunnan jäseniksi (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, ss. 415–416).

Yhteiskuntaopissa näihin laajoihin aihepiireihin on perehdytty jo alakoulun 3–6 vuosiluokilla. Yläkoulussa opetussuunnitelmien perusteissa on mainittu tehtäväksi tukea oppilaiden kasvua aktiiviseksi kansalaisiksi huomioiden vastuuntuntoisuus ja yritteliäisyys. Oppilaita ohjataan toimimaan erilaisuutta ymmärtävässä, ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa kunnioittavassa moniarvoisessa yhteiskunnassa demokratian arvojen ja periaatteiden mukaan. Oppiaineessa annetaan tiedollinen perusta yhteiskunnan toiminnasta ja oppilaita ohjataan seuraamaan ajankohtaisia asioita. Tärkeää on myös auttaa pohtimaan yhteiskunnallisten asioiden merkitystä oppilaiden omaan elämään ja oppia arvioimaan kriittisesti eri toimijoiden tuottamaan tietoa. Heitä ohjataan myös ymmärtämään päätöksenteon luonnetta, eli pyrkimyksestä yhteisymmärrykseen valintojen tekemisessä vaihtoehtoisten mahdollisuuksien kautta (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 418).

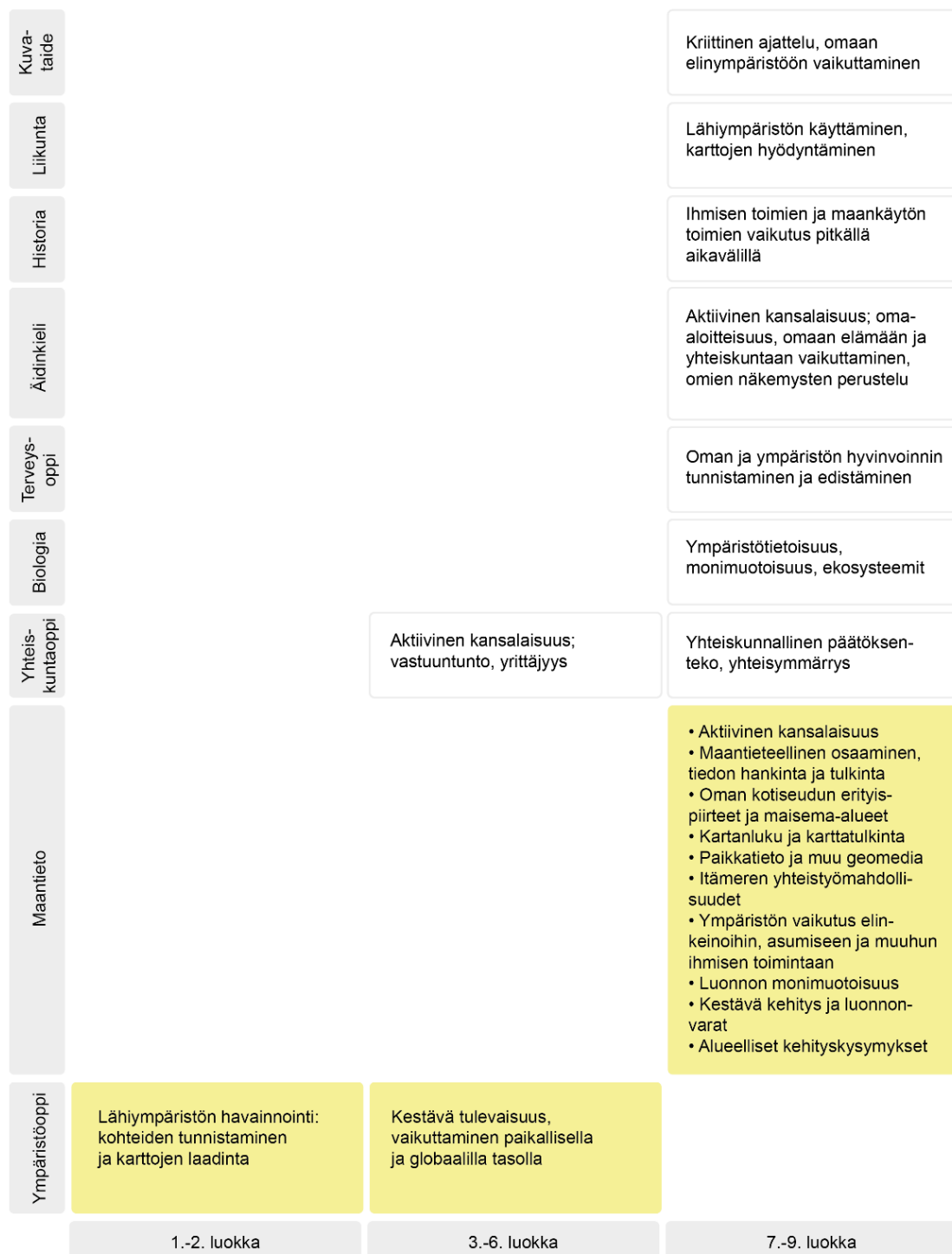
Kuvataiteen opetuksessa oppilaille annetaan mahdollisuus kehittää visuaalista ajattelua sekä esteettisiä ja luovia taitoja. Opetussuunnitelmien perusteissa mainitaan, että tarkoitus on tukea oppilaiden kriittistä ajattelua ja sen kehittymistä sekä kannustaa vaikuttamaan omaan elinympäristöön. *“Kuvataiteen opetuksessa luodaan perustaa oppilaiden paikalliselle ja globaalille toimijuudelle”* (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 426).

Liikunnan oppimissisällössä pidetään merkittävänä minäkäsityksen ja osallistumisen pystyvyyden vahvistamista ja taitojen soveltamista (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, ss. 433–434). Oppiaineessa on mahdollisuus lähiympäristön konkreettiseen, fyysiseen käyttämiseen ja oppilaiden kokemusten vahvistamiseen sekä

karttojen ja karttasovellusten käyttämiseen opetuksen apuvälineinä, vaikkakaan niitä ei ole kirjattu opetussuunnitelmien perusteiden menetelmiksi.

Kuvaan 3 olen koostanut kaikkien perusopetuksen oppiaineiden sisällöt, joiden olen tulkinnut edistävän tai harjaannuttavan osallistumiseen tarvittavia tietoja ja taitoja. Siinä on selitetty lyhyesti myös päähuomiot kunkin oppiaineen sisällöistä. Samaan kuvaan on yhdistetty seuraavan luvun maantieteen opetuksen lyhyt sisältöjen kuvaus, jotta kuvasta hahmottuisi opetuksen jatkumo. Kaavoitushankkeisiin osallistumisen valmiudet on huomioitu perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteissa yleisellä tasolla, aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamisena. Näitä taitoja on useiden oppiaineiden sisältöinä ja ne tukevat toisiaan, asia tulee monipuolisesti ja usein esille oppilaille. Nostan esille omana huomionani, että sisällöt painottavat luonnonympäristöjen ja ympäristötietoisuuden näkökulmia. Ihmisen toiminnan tarpeet ja tavoitteet ympäristön hyödyntämisessä ja maankäytön suunnittelussa jäävät vähälle huomiolle. Ihmisen toiminnan ja toimintojen tarvitseman tilan, paikan, ja niiden suunnittelun näkökulma saattaa sisältyä paikallisesti opetukseen, opetussuunnitelmien perusteet antavat siihen mahdollisuuden.

Perusopetuksen aktiivinen suuntaaminen maankäytön suunnittelun ja kaavoituksen ymmärtämiseen olisi hyödyllistä, jotta ymmärrys ja mahdollisuudet osallistua siihen olisivat mahdollisimman tasa-arvoisia. Koko ikäluokka ei jatka opiskelua lukioissa, joiden opetuksessa aihepiiriä käsitellään enemmän ja konkreettisesti. Toki tässäkin voi esiintyä paikallisia eroja, opetussuunnitelmien perusteet mahdollistavat opetuksen painopisteiden suuntaamisen paikallisesti.

Kuva 3. Perusopetuksen osallistumisen valmiuksia harjaannuttava opetus

(Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014)

Alternative text: Kaavioon on kuvattu peruskoulun oppiaineiden: Kuvataide, liikunta, historia, äidinkieli, terveystieto, biologia, yhteiskuntaoppi, maantieto ja ympäristöoppi tiivistetyt sisällöt, joiden olen tulkinnut edistävän tai harjaannuttavan osallistumiseen tarvittavia tietoja ja taitoja.

5.4 Valmiuksien näkyminen maantiedon opetuksessa perusopetuksen yläluokilla

Maantieto tulee mukaan peruskoulun 7. luokalla ja jatkuu kaikille yhteisenä oppiaineena 9. vuosiluokkaan asti kuten kuvasta 3 ilmenee. Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamista, yhteiskunnallisen tiedon hankintaa ja omaksumista opitaan myös muissa oppiaineissa, mutta on sisällytetty maantieteellisen tiedon näkökulmasta maantiedon oppiaineeseen. Maankäytön suunnittelun osa-alueille tärkeistä taidoista opetussuunnitelmien perusteisiin on nostettu kartanluku ja karttatulkinta, paikkatieto ja muu geomedia, yhteiskunnassa tarvittava maantieteellinen osaaminen, oman kotiseudun erityispiirteet ja maisema-alueet, ympäristön vaikutus elinkeinoihin, asumiseen ja muuhun ihmisen toimintaan, luonnonvarojen riittävyys ja valmiudet kestävää kehitystä edistävään toimintatapaan, luonnon monimuotoisuus, Itämeren yhteistyömahdollisuudet sekä alueelliset kehityskysymykset. Mainintaa maankäytön ja rakennetun ympäristön suunnittelun tai kaavoituskäytäntöjen tuntemuksesta ei ole kirjattu opetussuunnitelmien perusteisiin (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 384).

Yleisellä tasolla maantieteen opetuksessa pyritään tukemaan oppilaiden maailmankuvan, eli minkälainen maailma on, rakentumista siten, että heitä ohjataan sijoittamaan ajankohtainen tieto ja uutiset alueelliseen kehikkoon. Maantieto on luonteeltaan monitieteinen ja eri tiedonaloja integroiva ja siinä tutkitaan maapallon ja sen alueiden lisäksi ihmisen toimintaa, kulttuureja ja luontoa. Pyrkimyksenä on luoda eheä kokonaiskuva maailmasta, sen monimuotoisuudesta ja toiminnasta. Oppilaita harjaannutetaan osallistumis- ja vuorovaikutustaidoissa tavoitteena antaa oppilaille keinoja aktiiviseen kansalaisuuteen. Maantieteeseen on sisällytetty kestävää kehitystä edistävien toimintatapojen vahvistamisen sekä kestäväen tulevaisuuden näkökulmat (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 384).

Kaavoitushankkeiden ymmärtämisen kannalta tärkeää, että oppilaille avataan ihmistoiminnan ja ympäristön välisiä yhteyksiä. Opetussuunnitelmien perusteissa tavoitetta on kuvattu näin:

“maantiedon opetuksessa käsitellään luonnon ja ihmisen toiminnan vuorovaikutusta ja sen yhteyttä ympäristön tilaan sekä luodaan perustaa ymmärtää erilaisia alueellisia näkökulmia ja ristiriitoja maapallolla. Maantieteellisten syy- ja seuraussuhteiden sekä ympäristömuutosten ymmärtäminen ja analysointi aktivoivat oppilasta toimimaan vastuullisesti omassa arjessa” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014, s. 384)

Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvattamisessa perusopetuksen merkitys on huomattava. Tähän tavoitteeseen pyritään useissa oppiaineissa ja se luo perustan kaikkien kansalaisten mahdollisuuksille osallistua kaavoitushankkeisiin. Osallistumisen taidot ja kiinnostus suunnitteluhankkeita kohtaan ovat tärkeä tekijä prosessissa, jotta näkemykset suunnittelun tavoitteista ja lähtökohdista tulevat tasa-arvoisesti huomioon otetuiksi. Perusopetuksen päättymisen jälkeen ikäluokka hajaantuu ja suuri osa jatkaa opintoja joko ammatillisessa koulutuksessa tai lukiossa.

5.5 Valmiuksien näkyminen ammatillisessa koulutuksessa

Ammatillisessa koulutuksessa osallistumisen taitojen, maantieteellisen ajattelun ja kartanlukutaitojen opetus on vähäistä tai sitä ei järjestetä ollenkaan. Toisen asteen ammattitutkintojen opetussuunnitelmien perusteet ovat tutkintonimikekohtaisia, joten jollain tietyllä alalla, esim. maanmittausalalla, opetetaan kartan lukemiseen, tuottamiseen, analysointiin ja tulkintaan tarvittavia taitoja, mutta suurin osa ammattiopintoja suorittavista jää peruskoulun opetuksen varaan. Valmiuksia osallistumiseen tuottaa jonkin verran yhteisissä tutkintojen osissa kaikille perustutkintoa suorittaville järjestettävät pakolliset yhteiskunta- ja työelämäosaamisen opintokokonaisuudet, jotka on kuvattu opetushallituksen ePerusteet -palvelussa moduulikokonaisuuksina. Esimerkiksi Ammattiopisto Tavastian maanmittausalan perustutkintoon kuuluu Yhteiskunnassa ja kansalaisena toimiminen -moduuli, jonka osaamistavoitteet ovat: kansalaisen perusoikeudet ja -velvollisuudet, demokratiataidot, toimiminen osana suomalaista yhteiskuntaa ja yhteiskunnan palvelujen käyttäminen (OPH, 2022a).

Opiskelija voi ammatillisessa opetuksessa lisäksi valita valinnaisia yhteisiä tutkinnon osia eli yleisiä opintoja, joiden sisältö määräytyy oppilaitoskohtaisen tarjonnan mukaan. Tämä tarkoittaa, että yleisesti ei ole velvoitettu sisällyttämään lähiympäristön muutosten tai elinympäristöön vaikuttamisen opetusta kaikille toimialoille. Niitä voidaan opettaa alan toimijoille, kuten maanmittaus- tai rakennusalalla, mutta koko ikäluokkaan kohdistuvaa opetusta ei järjestetä.

5.6 Valmiuksien näkyminen lukion maantieteen opetuksessa

Lukioon opiskelemaan siirtyville on tarjolla pakollisia, syventäviä ja soveltavia opintokokonaisuuksia, eli moduuleja, jatko-opiskeluun perusopetuksen oppiaineissa. Edelleen useissa oppiaineissa on tavoitteena ja tehtävänä on lisätä valmiuksia ja taitoja sekä kiinnostusta aktiivisena kansalaisena toimimiseen kuten perusopetuksessakin. Perusopetuksen maantieto muuttuu maantieteeksi ja siinä on tarjolla yksi pakollinen moduuli: Maailma muutoksessa (GE1) sekä kolme syventävää moduuli: Sininen planeetta (GE2), Yhteinen maailma (GE3) ja Geomedia -tutki, osallistu ja vaikuta (GE4) (Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019, ss. 241–244).

Maantieteen opetuksessa kehitetään maantieteellistä maailmankuvaa ja tavoitellaan maailmanlaajuisten, alueellisten ja paikallisten ilmiöiden ja ongelmien ymmärtämistä ja niihin liittyvien ongelmien ratkaisumahdollisuuksien hahmottamista. Tärkeää on, että opiskelija oppii havaitsemaan tekijöitä, jotka vaikuttavat maailman muuttumiseen sekä muodostamaan niistä oman näkemyksensä, perustelemaan ja ottamaan kantaa. Näkökulma voi olla omaan lähiympäristöön vaikuttaminen tai globaali. Myös opiskelijoiden omaa aktiivisuutta luonnon ja ihmisen hyvinvoinnin edistämiseksi tuetaan ja harjaannutetaan. Opetuksessa tuetaan osallistumis- ja vuorovaikutustaitoja sekä kestävän tulevaisuuden rakentamista. (Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019, ss. 241–244).

Opetuksen tavoitteita on myös listattu opetussuunnitelmien perusteissa ja konkreettinen tavoite maankäytön suunnittelun ja kaavoitushankkeiden ymmärtämisen kannalta on, että opiskelijat tutustutetaan aluesuunnittelun keinoihin sekä osallistumis- ja

vaikuttamismahdollisuuksiin. Tätä tavoitetta käsitellään kaikille pakollisen moduulin Maailma muutoksessa (GE1) opetuksessa jonkin verran ajankohtaisen uutisoinnin ja globaalin näkökulman kautta. Erityisesti painotetaan alueellisten riskien ymmärtämistä ja riskiherkkyyttä, luonnonvarojen riittävyyttä ja kestävän kehityksen mukaista toimintatapaa, mutta myös positiivisen kehityksen ja ihmisen toiminnan vaikutusta maapallon elinkelpoisuuteen ja ihmisten hyvinvointiin (Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019, ss. 241–245).

Muihin maantieteen syventäviin moduuleihin kuuluu myös osa-alueita maankäytön suunnittelun aihepiireistä. Moduulissa Sininen planeetta (GE2) käsitellään luonnonmaisemia ja niiden tulkintaa sekä arvottamista. Enemmän maankäytön suunnittelun asioita opetetaan niille opiskelijoille, jotka valitsevat lukion syventävän moduulin Yhteinen maailma (GE3). Moduulissa käsitellään ihmismaantiedettä sekä luonnonvaroja ja ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia, joita arvioidaan ihmisen toiminnan kannalta. Lisäksi opetuksessa on sisältönä ihmistoiminnan alueellinen rakenne. Tässä osuudessa mainitaan maankäyttö, keskukset ja periferiat sekä kulttuurimaisemien tulkinta aineistojen avulla. Moduuliin kuuluu myös osuus, jossa käsitellään palveluita, liikkumista ja vuorovaikutusta (Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019, ss. 245–248).

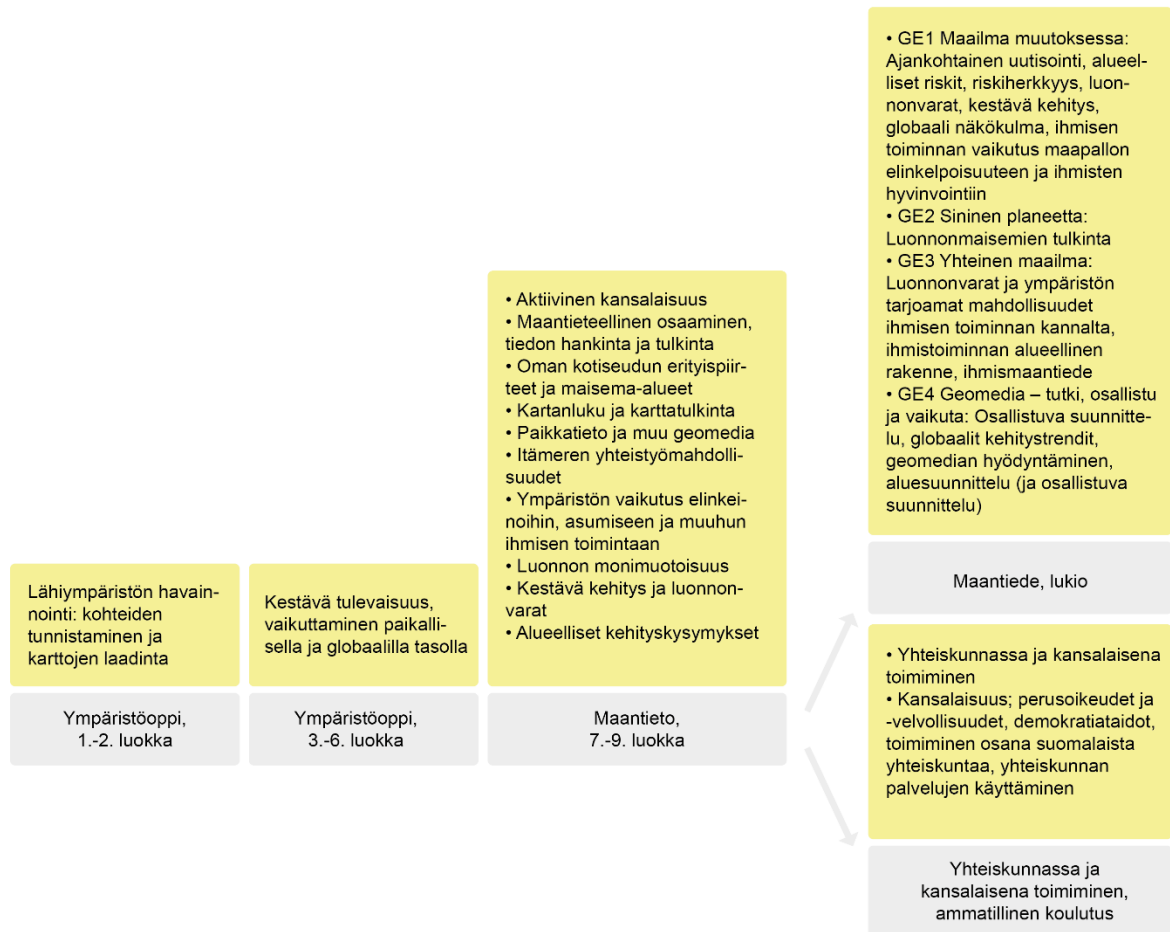
Moduulilla Geomedia -utki, osallistu ja vaikuta (GE4) opiskelijat perehdytetään kaavoituskäytäntöihin ja osallistavaan suunnitteluun. Moduulin yhdeksi tavoitteeksi on kirjattu:

“...opiskelija tuntee ja osaa kuvata aluesuunnittelun tavoitteet ja eri tasot sekä kansalaisten mahdollisuudet vaikuttaa oman ympäristönsä suunnitteluun ja kehittämiseen.” (Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019, s. 248)

Keskeisiä ja kaavoitushankkeiden ymmärrystä lisääviä näkökulmia lukion GE4 -moduulissa ovat myös globaalit kehitystrendit ja geomedian hyödyntäminen sekä mahdollisuus tehdä osallistumis- ja vaikuttamisprojekti. Projektin tekeminen on opiskelijalle yksi mahdollisuus oman valinnan ja kiinnostuksen mukaisesti. Siinä voi

suuntautua aluemaantieteellisesti, mutta myös ilmiöpohjaisesti, ja sen voi tehdä yksin tai ryhmässä. Aihepiirien valinnassa ja käsittelyssä painotetaan alueellisuutta ja ihmisen ja luonnon välisen vuorovaikutuksen ymmärrystä (Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019, ss. 248–249).

Kuvassa 4 on koostettu samaan kaavioon edellä mainittujen perusopetuksen ympäristöopin ja maantiedon sekä toisen asteen lukio-opetuksen maantieteen ja ammatillisen opetuksen yhteisten tutkintojen osien osallistumisen taitoihin valmentava opetus. Kokonaisuutena tarkasteltuna opetus painottuu vahvasti luonnonympäristöihin, suulliseen ja kirjalliseen esittämiseen ja argumentointitaitoihin sekä kestävän kehityksen mukaisen elämäntavan edistämiseen. Lukio-opetukseen osallistuvat oppilaat saavat huomattavan paljon enemmän ja syvällisempää opetusta maankäytön suunnittelun ymmärtämiseen, tavoitteisiin ja kaavoitushankkeiden käytäntöihin.

Kuva 4. Ympäristöopin ja maantiedon opetuksen sisällöt perusopetuksessa sekä toisen asteen lukio-opetuksen maantieteen ja ammatillisen opetuksen yhteisten tutkintojen osien osallistumisen taitoihin valmentava opetus (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014; Lukion opetussuunnitelman perusteet, 2019; OPH, 2022a)

Alternative text: Kaaviossa on kuvattu lyhyesti edellä mainitun opetuksen sisällöt.

6. Asiantuntijoiden näkemyksiä osallistumisen valmiuksien tarpeista ja niiden opetuksesta maantieteessä

Haastattelin maankäytön suunnittelutyötä kunta- ja maakuntaorganisaatioissa tehneitä henkilöitä (H1–H4), maantieteen opettajia (H5–H8) ja yliopistoissa maantieteen opettajankouluttajia (H9–H11). Kävimme kiinnostavia keskusteluja ja jokaisella haastateltavalla oli erilaisia näkemyksiä, kokemuksia ja jalostettuja ideoita osallistamisen ja osallisuuden teemasta. Haastattelujen perusteella syntyi tilannekuva osallistumisen valmiuksista, niiden merkittävydestä kaavahankkeiden prosesseissa ja osallisten motivaation ja osaamisen tasosta.

6.1 Haastateltavien näkemykset osallistumisen valmiuksista

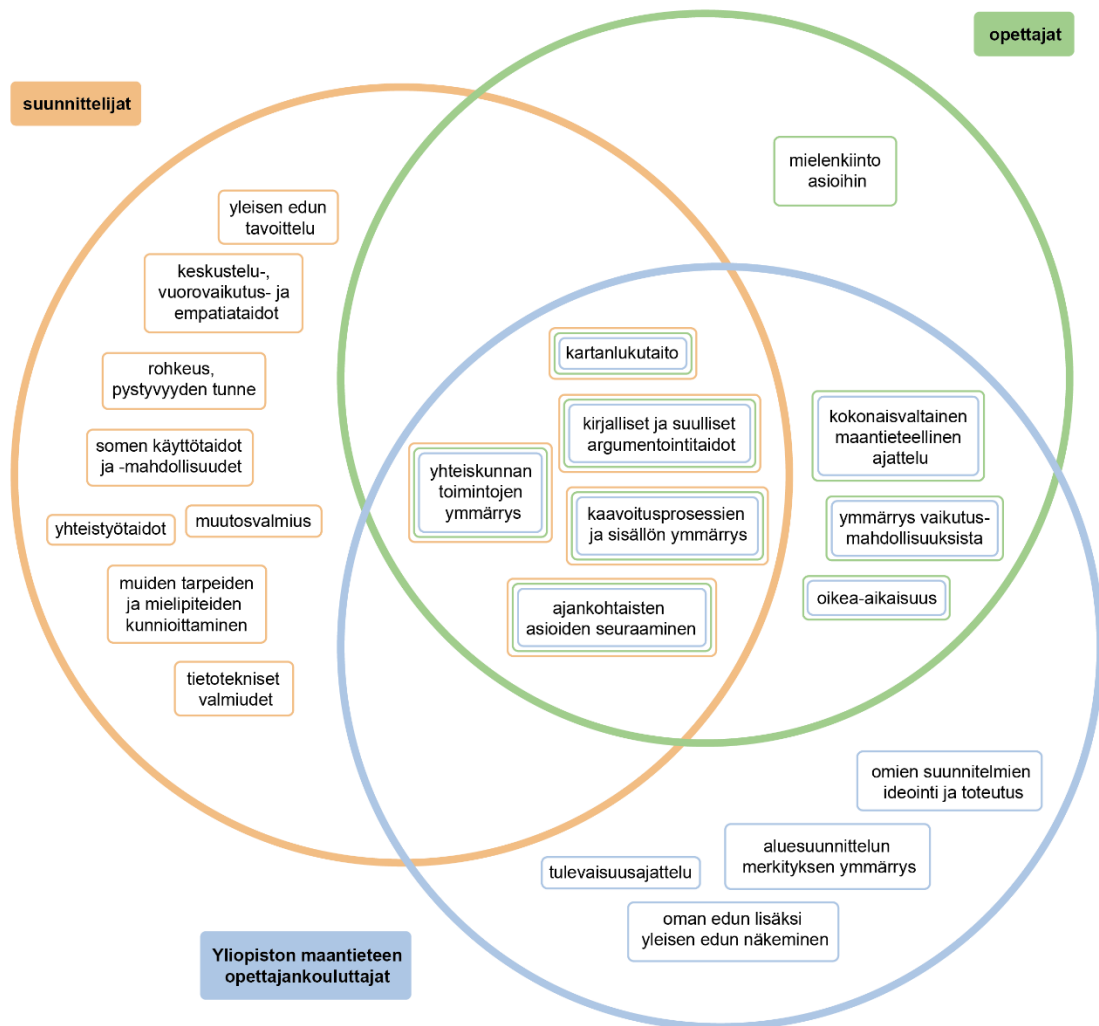
6.1.1 Suunnittelijoiden näkemyksiä

Suunnittelijoiden (H1–H4) näkemyksen mukaan osallistumisen valmiuksien tarve näyttäytyy sekä tiedollisina, taidollisina että asenteellisina valmiuksina ja tunnesäätelykykyinä. Haastatteluissa tuli esille myös, että voiko mitään tietoa tai taitoja edellyttää. Haastateltava 4 (H4, maakuntakaavoittaja) ilmaisi, että hänen mielestään osallistaminen tulee suunnitella ja toteuttaa niin, että osallisilta ei edellytetä mitään, jotta osallistaminen on mahdollista toteuttaa tasa-arvoisesti. Yleisesti suunnittelijoiden näkemyksen mukaan yhteiskunnallisten asioiden seuraaminen ja maankäytön suunnitteluprosessien tuntemus helpottaa, ja auttaa kuntalaisia osallistumaan.

Selkeästi argumentoivan osallisen mielipide on helpompi saada selville, ja on haastavaa, jos osallisilla ei ole taitoa tuottaa ymmärrettävää palautetta. Yleisesti näkemykseni suunnittelijoiden toiveista osallisten taitojen lisäämiseen on, että keskustelu-, vuorovaikutus ja empatiataidot, tietotekniset valmiudet, kartanlukutaito sekä maankäytön

suunnitteluprosessien ymmärrys auttavat osallisia vaikuttamaan suunnitteluratkaisuihin. Kuvassa 5 on esitetty kooste haastateltavien esille tuomista osallistumisen valmiuksista.

Huomiota kannattaa kiinnittää siihen, että paitsi tiedollisia ja taidollisia, niin myös ihmisen sisäistämiin arvoihin ja tunteisiin liittyviä asioita kohdataan vuorovaikutteisissa suunnitteluprosesseissa. Suunnittelijat ovat itse myös kansalaisia ja heillä on oma kokemus osallistumiseen liittyvistä valmiuksista. Nämä saattavat kuitenkin olla erilaisia kuin osallistujilla, esim. oman, jo kouluikäisenä alkaneen kiinnostuksen suhteen.

Kuva 5. Haastatteluissa tunnistetut osallistumisen valmiudet

Alternative text: Kaaviossa on kuvattu lyhyesti haastateltujen ryhmien käsitykset osallistumisen valmiuksista ja analysoitu eroavaisuudet ja samat esille nostetut asiat.

6.1.2 Maantieteen opettajien näkemyksiä

Maantieteen opettajien eli haastateltavien H5–H8 näkemyksen mukaan osallistumisen valmiuksien opetus on haastavaa, koska opetettavia sisältöjä on paljon ja on keskityttävä asioihin, joita painotetaan opetussuunnitelmissa ja arvioinnissa. Opettajien näkemys osallistumisen valmiuksista perustui heidän omiin kokemuksiinsa kansalaisina, luonnontieteilijöinä ja opettajina. Heillä oli osittain samoja näkemyksiä kuin

suunnittelijoilla, eli että on tärkeää seurata ajankohtaisia asioita ja jaksaa selvittää, ymmärtää demokratian ja yhteiskunnan toimintatapoja, ymmärtää kaavoitusprosesseja ja sisältöjä, osata lukea karttaa ja omata kirjallisia ja suullisia argumentointitaitoja. Kuvan 5 kaavioon on merkitty myös muut opettajien sille tuomat valmiudet eli mielenkiinto asioihin ja maantieteellinen ajattelu.

6.1.3 Maantieteen opettajankouluttajien näkemyksiä

Maantieteen yliopisto-opetuksessa koulutetaan tulevia opettajia ja haastattelin näissä tehtävissä työskenteleviä opettajankouluttajia. Haastateltavat H9–H11 toimivat eri yliopistoissa ja heillä on konkreettinen näkemys maankäytön suunnittelun, kaavoituksen ja osallistumisen valmiuksien merkityksestä ja painotuksesta opetuksessa.

Heidän kanssaan keskusteltaessa nousi esille osittain samoja teemoja, sekä uusia näkökulmia ja painotuksia. Erittäin tärkeänä huomiona nousi esille ajankohtaisten asioiden seuraaminen ja suunnitteluhankkeiden huomaaminen. Tämä koettiin ongelmallisena, koska käytössä olevat tiedotuskanavat eivät välttämättä tavoita meneillään olevista suunnitteluhankkeista kiinnostuneita ihmisiä. Esimerkiksi haastateltava 9 ilmaisi asian näin:

“Eli ei nähdä koska on mahdollisuus osallistua ja se ei ole pelkästään mun mielestä kansalaisen moka vaan, että, että meillä ei välttämättä ole yhteiskunnassa sellaisia keinoja millä saadaan ihmiset huomaamaan, että tässä alkaa tapahtua, ellei sitten sitä tuoda kauppakeskuksiin ja siihen ympäristöön, vaikka jonain isoina plakaatteina, että tässä suunnitellaan uutta kaupunkirakennetta tai muuta. Eli siis se, että huomaa, että pitäisi ehkä sanoa mielipiteensä, jos haluaa, että oma näkökulma siihen asiaan tulee esille, niin sitten pitäisi osata sanoa oikeaan aikaan se mitä haluaa.” [H9, opettajankouluttaja]

Nostan tämän asian esille, koska suunnittelijoiden kanssa keskusteltaessa ajoitus ja kaavahankkeiden “näkyttömyys” ei tullut näin voimakkaasti esille tai sitä ei koettu ongelmalliseksi osallistamisen toimivuudessa. Kaavahankkeiden huomaamista korostivat

sekä opettajat että opettajankouluttajat kuten kuvasta 5 ilmenee. Opettajankouluttajat pitivät merkittävänä taitoina myös aluesuunnittelun merkityksen ymmärtämistä ja omien suunnitelmien ideointi- ja toteutuskykyä.

Osallisen näkökulmasta pidettiin merkittävänä taitona kykyä ajatella kokonaisvaltaisesti ja tulevaisuusorientoituneesti jotta oma mielipide huomiodaan, kuten haastateltava 9 ilmaisi:

*“...että se ei olisi vaan semmoista valittamista, että mä en nyt tykkää asioista...
...kyllä mun mielestä tässä on selvästi maantieteellä ja maantiedon opetuksessa
yläkoulussa ihan selvä mandaatti, velvoite ja suuri mahdollisuus, koska se
oppiaine on luonteeltaan holistinen, niin siinä voidaan ottaa erilaisten ihmisten
näkökulmia, erilaisten muidenkin, more than human, eli ei pelkästään ihmisen,
vaan luonnonympäristön, rakennetun ympäristön, tekniikan, teknologian eli jotka
ovat tietyllä tavalla kehittämisprosessissa aina läsnä, niin ne kaikki näkökulmat
on jollain tavalla maantieteen opetuksessa läsnä. Eli maantieteen tunneilla
hereillä ollut voi kenties ymmärtää, että tässä on kyse muustakin kuin minusta.”*
[H9, opettajankouluttaja]

6.2. Haastatteluissa esille nousseet mahdollisuudet ja haasteet

6.2.1 Suunnittelijoiden haastattelut

Suunnittelijat (H1–H4) toivat esille, että osallistamiseen tuotettava materiaali ja prosessin tiedottaminen pyritään tekemään mahdollisimman saavutettavaksi. Usein samaa materiaalia käytetään myös muissa tarkoituksissa ja sen tarkkuudesta ja täsmällisyydestä on huolehdittava Maankäyttö- ja rakennuslain velvoitteiden mukaisesti. Materiaalin on oltava samalla selkeää, ymmärrettävää, saavutettavaa ja esteetöntä sekä juridisesti pätevää. Tämä vaikeuttaa ja asettaa haasteita materiaalin tuottamiselle ja siihen vaikuttaa myös käytettävissä olevat resurssit.

Haastatteluissa nousi selkeästi esille pyrkimys osallistujien tasapuoliseen kohteluun ja tiedon välittämiseen saavutettavasti, mutta myös osallistamistilanteiden herkkyyks, ja

tunnereagoinnin läsnäolo, sekä haasteet materiaalin tuottamisessa. Kaikkien suunnittelijoiden kanssa nousi esille, että osallistumista helpottaa tietotekniset valmiudet sekä laitteiden saatavuus. Maankäytön suunnitelmat viedään yleisesti verkkoalustoille, ja se koettiin vahvuutena. Ne ovat tutustuttavissa koska vain, ja osalliset voivat itse valita sopivan ajankohdan. Toisaalta kaikilla ei ole tätä mahdollisuutta tai osaamista, kuten ei myöskään monimutkaisempien palvelujen, kuten karttapalautejärjestelmien käyttöön.

Kartan hahmottaminen, oman lähiympäristön löytäminen ja kartan lukeminen onnistuu yleensä osallistujilta, ainakin autettaessa. Haastateltavat 1 (H1, kuntakaavoittaja) ja 4 (H4, maakuntakaavoittaja) olivat huolestuneita kartan hahmottamisen ja ymmärtämisen taidon mahdollisesta muutoksesta navigaattoreiden käytön yleistyttyä. Suunnitelmissa esitetään kartan avulla tulevaa tilannetta, ja nykyisen ja tulevan tilanteen esittäminen samalla kartalla voi olla osallistujille hankala tulkita. Haastateltavan 1 kokemusten mukaan kaava-kartan ymmärtäminen on haastavaa:

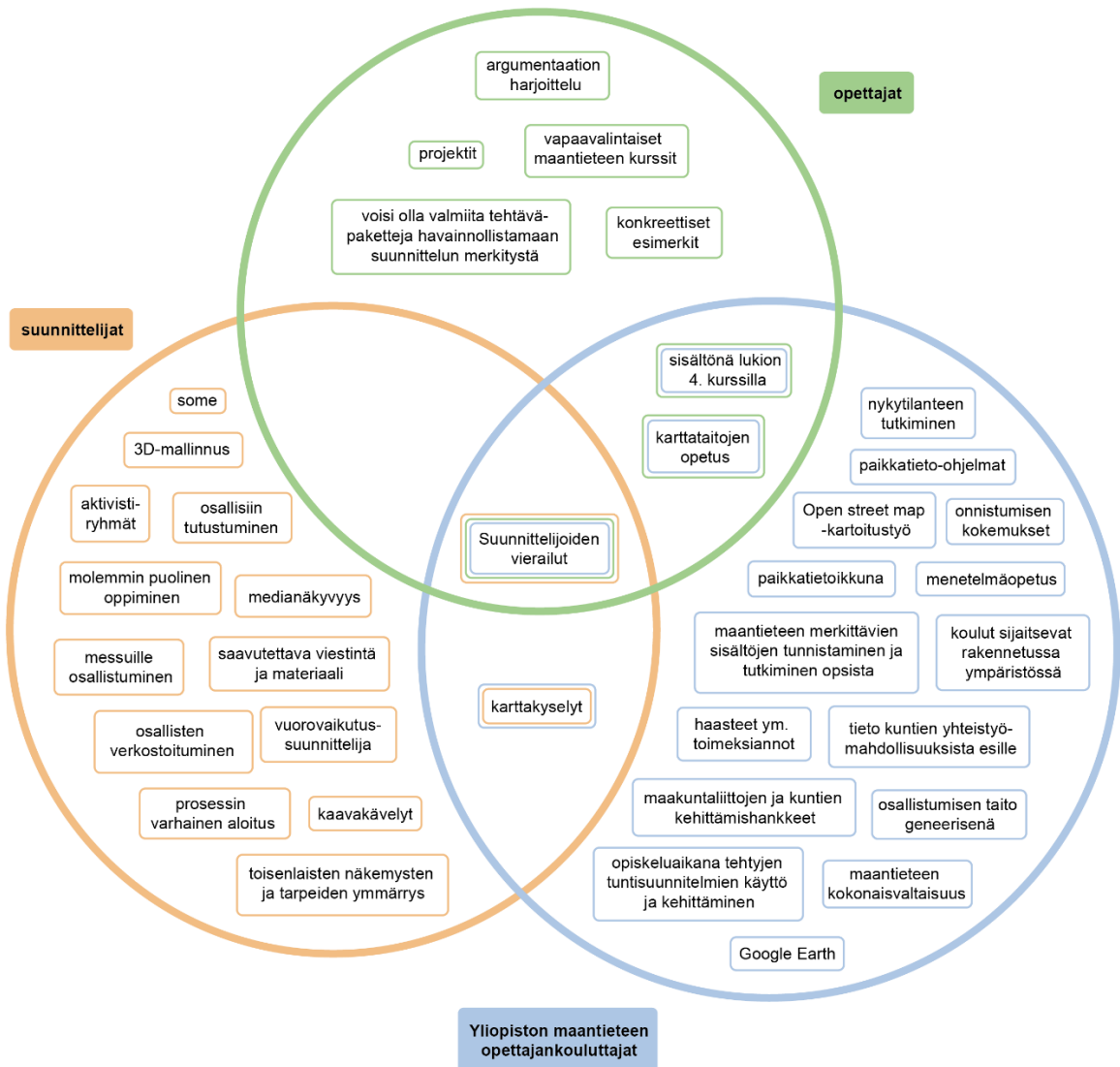
“Harvat ymmärtää kaavakarttaa, näin se vaan on... ...Kyllä se varmaan niin on, että 95 % on ihan pihalla näistä tällaisista kaava- ja ympäristöasioista, eikä ehkä kiinnosta.” [H1, kuntakaavoittaja]

Selostuksen tiivistelmä ja havainnemateriaali ovat tärkeitä, niiden viesti on laajemmin ymmärrettävissä. Sosiaalisen median käyttö ja siellä osallisten oma aktiivisuus ja ryhmäytyminen koettiin hyväksi keinoksi. Näiden ryhmien avulla osalliset voivat saada tietoa, voimautua, oppia ja rakentaa pystyvyyden tunnetta vieraisiinkin asioihin ja prosesseihin. Ryhmissä voi testata omia mielipiteitään, tai kysyä apua sekä esim. tuottaa vaihtoehtoisia suunnitelmia ja vaikuttaa niiden kautta suunnitteluratkaisuihin.

Suunnittelijoilla oli myös kokemuksia, joissa osallisen mielipide suunnitteluratkaisuihin on muodostunut jo ennen prosessin käynnistymistä, jolloin kaikki tarjolla oleva tieto suodattuu osallisen mielipiteen kautta. Myöskin, jos ratkaisu koskee osallisen lähiympäristöä tai on muuten herättänyt voimakkaan tunnereaktion, voi keskustelu- ja empatiataitojen hallitseminen olla haastavaa.

Suunnittelijoilla on tavoite osallistaa ihmisiä mahdollisimman aikaisessa suunnitteluvaiheessa ja käyttää erilaisia menetelmiä. Näistä hyviä esimerkkejä ovat esim. kaavakävelyt lähialueen asukkaiden kanssa ennen suunnittelun aloitusta, vuorovaikutussuunnittelijan ideoimat tilaisuudet, karttakyselyn käyttö lähtötietojen keräämistä varten, kuulovammaisille saavutettavan tekstin tuottaminen, oppilasryhmien vierailut, kaavoittajien osallistuminen messuille, havainnollistavan oppimateriaalin tuottaminen, 3D-mallit ja toimittajien informointi kaavaprosesseista.

Kuvassa 6 on koostettu haastatteluissa esille nousseet haastateltujen omassa työssään käyttämät keinot osallistumisen aktivoimiseksi ja harjaannuttamiseksi. Kaikki haastatellut ryhmät kokivat paikallisen suunnittelijan vierailut kouluissa hyväksi tavaksi lisätä aihepiirin tuntemusta ja tehdä paikallista yhteistyötä. Opettajien ja opettajankouluttajien kokemuksista löytyi yhtäläisyyksiä, karttataitojen opetus on merkittävä asia osallistumisen osaamisessa, samoin että aihepiiri on konkreettisesti mukana lukion 4. moduulissa (GE4). Tämän moduulin valitsee osa ikäluokasta, haastatellun H8 (H8, lukio-opettaja) mukaan moduulin valitsee noin kuudesosa lukiolaisista. Suunnittelijoiden ja opettajankouluttajien kokemusten mukaan karttakyselyjen tekeminen, eli että osallistujat voivat merkitä kartoille asioita, on hyödyllistä osallistumisen aktivointia.

Kuva 6. Haastateltavien näkemykset osallistamisen kehittämisen keinoista.

Alternative text: Kaaviossa on kuvattu lyhyesti haastateltavien näkemykset, yhtäläisyydet ja eroavaisuudet osallistamisen keinoista ja niiden kehittämisestä.

6.2.2 Maantieteen opettajien haastattelut

Osallistumisen valmiuksien tukeminen ja tavoite demokratian toimivuuden ja kansalaisten valmiuksien kasvattamiseen on mukana eri oppiaineiden opetussuunnitelmien perusteissa. Niitä kuitenkin painotetaan paikallisesti ja mahdollisten oppilaitosten linjavalintojen tai suuntautumisen suhteen ja oppilaille tarjotaan myös

valinnan mahdollisuuksia. Kaikkien oppilaitosten opetus ei siis ole samanlaista ja lisäksi opettajien persoonalla, ja kiinnostuksen kohteilla on merkitystä tutkimani erityisalan opetuksessa.

Peruskoulun päättöarvioinnissa on mukana karttataidot, mutta muuten maankäytön suunnitteluun, rakennettuun ympäristöön ja kaavoitukseen liittyvät asiat jäävät mahdollisesti toteutettavien projektien varaan. Niiden toteuttamiseen vaikuttaa paljon opettajan kiinnostus, asioiden seuraaminen ja kontaktiverkosto sekä oppilaiden motivaatio ja valmiustaso. Yläkoulun opettaja (H5) ilmaisi asian hyvin tuomalla esiin ajankäytön niukkuuden ja kaavoitukseen liittyvän projektin toteutuksen:

“... meillä on tosiaan siis valinnainen luonnontiedeluokka, meillä on 2 ylimääräistä tuntia mihin sitten aina keksitään jotain teemoja tai projekteja, niin tää sopi siihen, että en mä normaaliluokkien kanssa ikinä kerkeä tällaista tekee. En missään nimessä.” [H5, yläkoulun opettaja]

Ammatillisissa oppilaitoksissa yhteiskunnalliset aineet sisältävät yleissivistäviä ja yhteiskunnassa toimimiseen liittyviä asioita, mutta maankäytön suunnitteluun tai kaavoitukseen liittyvät asiat eivät ole mukana opetuksessa. Ammatillinen opettaja (H6) pohti, että yhteiskunnallisten ja demokratiataitojen oppimisessa voisi ajatella, että ne läpäisisivät useita oppiaineita ja sitä kautta saavutettaisiin laajempi tarjonta. Erityisenä haasteena ammatillisessa opetuksessa on lyhyet opetusjaksot, esim. haastateltavan 6 (H6, ammatillinen opettaja) oppilaat ovat hänen opetuksessaan kolmen viikon periodeissa ja lyhyessä ajassa ei aina synny molemminpuolista luottamusta. Hän totesi, että opetuksen sisältöjä voi luonnehtia peruskoulun kertaukseksi. Maankäytön suunnittelun haasteena häneen näkemyksensä mukaan on, että se ei kosketa hänen opiskelijoitaan vielä kovin paljoa, mutta heillä voi olla erilainen tilanne kymmenen vuoden päästä.

Lukiossa opiskelevilla on mahdollisuus valita enemmän maantieteen opetusta. Tarjolla on yksi pakollinen ja kolme valinnaista opintokokonaisuutta eli moduulia. Aluesuunnittelu on mukana 4. moduulin (GE4) sisällöissä ja kirjassa yhden kappaleen verran. Moduuliin sisältyy esim. mahdollisuus tehdä vaikuttamisprojekti, jossa voi ottaa kohteeksi

esimerkiksi kaavoitushankkeen tai muun lähialueen suunnitteluprojektin. Opiskelijalla on siis mahdollisuus valita, mutta opettajan ohjausajan riittäminen voi olla haastavaa, jos luokallinen opiskelijoita valitsee eri aiheita. Kuten haastateltava 7 (H7, lukio-opettaja) kertoi opiskelijoiden mahdollisuudesta vaikuttamisprojektiin:

” Opettaja voi kyllä ohjata sitten, mutta se on opiskelijan valinta, se on yksi mahdollinen isompi työ halutessaan.” [H7, lukio-opettaja]

Haastateltava 8 (H8, lukio-opettaja) kertoi myös lukion 4. moduulin valinnaisista mahdollisuuksista, että hyvin harvoin siihen tartutaan. Hän ilmaisi opiskelijan näkökulmasta asian, tai haasteen, vähän pelottavaksi ja isohkoksi asiaksi ymmärtää. Vaikuttamisprojektit vaativat opettajilta tehokasta ohjausta, mutta niiden yksilökohtaisen luonteen vuoksi se on ajankäytöllisesti hankalaa. Hän toi esille, että luokassa on noin kolmekymmentä muutakin opiskelijaa, niin kaikkia ei pysty koko ajan ohjeistamaan.

Ihmisen toiminnan, suunnittelukulttuurin ja maantieteellisen laaja-alaisen ajattelun opetus ei painotu opetussuunnitelmissa, mutta valinnaisia moduuleja voidaan varsinkin erikoistuneissa lukioissa järjestää. Haastateltava 7 (H7, lukio-opettaja) korosti lukio-opetuksen kehittämisestä keskusteltaessa, että lukio ja lukion aika on niin täynnä asiaa, että maankäytön ja kaavoituksen aihepiirien lisääminen tarjontaan ei ole kannatettava mahdollisuus, ellei jotain karsita pois. Opetus kaipaisi häneen mukaansa lähinnä täsmennystä, konkreettisia harjoitustehtäviä, joita opiskelijat voisivat harjoitella. Haastateltavan 7 (H7, lukio-opettaja) mielestä aluesuunnittelu on hyvin mukana opetussuunnitelmissa, mutta sen painotus on luonnonympäristöissä ja ihmismaantieteen näkökulmat ovat vähemmän mukana. Hän kertoi esimerkiksi, että opiskelijoille on tullut yllätyksenä ympäristövaikutusten arviointia (YVA) tarkasteltaessa, että siinä on positiivisetkin vaikutukset mukana tarkastelussa. Hän kertoi opettaneensa tässä yhteydessä maantieteen ja YVA-selvityksen kokonaisvaltaista ajattelutapaa.

Haastateltavan 8 (H8, lukio-opettaja) kanssa keskustelimme myös opetuksen kehittämisestä ja mahdollisuuksista syventää aihepiirin opetusta. Hän toi esille, että konkreettiset materiaalit olisivat tervetulleita opetuksen tueksi, hän ideoi:

”No tietysti ihan mahtavaahan olisi varmaan semmonen, että olisi näyttää vaikka lyhyt videonpätkä suunnittelijan työstä, että mitä hän arjessa tekee työkseen, kun hän tekee maankäytön suunnittelua ja, että hän tavallaan toisi konkreettiseksi sen mikä tapahtuu jossakin tuolla virastoissa. Mutta ei mikään pitkä, ihan hirvittävästi aikaa ei voi siihen käyttää. Mutta jos on tällaisia lyhyitä infoja niin tokihan sen voisi tuoda, vaikka tonne pakolliselle maantieteen opintojaksolle uuden opsin mukaisesti. Siellä kuitenkin puhutaan myöskin tulevaisuusorientoinnista ja maailman muutoksesta. Siinä yhteydessä ihan hyvin voisi tuoda esille sen, että maailmaa voidaan muuttaa myös tälle suunnitelmallisesti, että se ei aina tapahdu minkään katastrofien kautta.” [H8, lukio-opettaja]

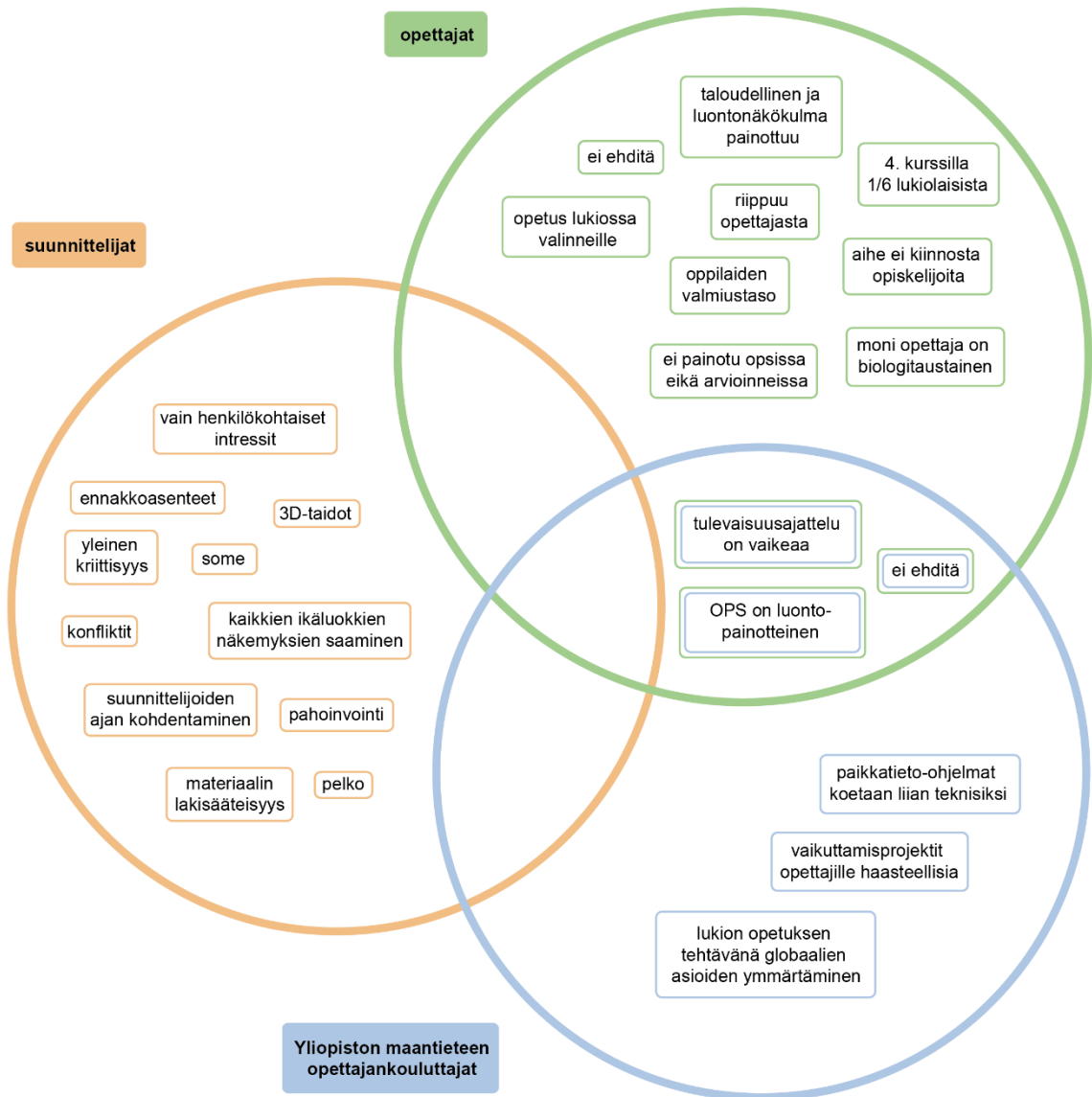
Ideoinnin jatkuessa tuli esille, että ilmastonmuutos ja siihen liittyvät vaikutukset ovat mukana lukion maantieteen ensimmäisessä moduulissa, joka on kaikille opiskelijoille suunnattu, ns. pakollinen moduuli. Rakennetun ympäristön sopeuttaminen ja ilmastonmuutoksen hillintä ovat merkittäviä sisältöjä suunnittelutyössä ja näihin varautumisen suunnittelun kautta asia kytkeytyisi luontevasti lukion opetussisältöihin. Haastateltavan 8 (H8, lukio-opettaja) kanssa keskusteltaessa nousi esille, että lähiympäristön kehittämisen konteksti jää helposti syrjään luokassa ja oppimateriaaleissa puhutaan paljon globaalista ja kansallisesta tasosta esimerkiksi ilmastonmuutoksen yhteydessä, mutta paikallinen jää vähälle huomiolle.

Maankäytön suunnittelu ei ole kaikille opettajille tuttu asia, monet opettajat ovat opiskelleet biologiaa pääaineenaan ja opetussuunnitelmien sisältö painottuu luonnonmaantieteeseen. Haastateltava 8 (H8, lukio-opettaja) kertoi, että se tulee opetukseen vain sillä tasolla, jonka kykenee opiskelemaan oppikirjan materiaalien perusteella. Hän totesi, että:

”Tämä asia jää kyllä aika marginaaliin. Se tulee vaan sillä tasolla, ehkä minkä tuosta oppikirjasta kykenee irti saamaan, mutta vaatii sitten kyllä oman ajatusmaailman laajentamista tai mielenkiintoa sitten siihen, että osaa sitä enemmänkin käsitellä, kun ei se välttämättä ole maantieteen

pääaineopiskelijoillekaan ihan tuttua. Mun täytyy joka kerta kerrata itsekin asia, että miten tämä nyt oikein menee, että se ei ole niin mullakaan silleen selkäytimessä.” [H8, lukio-opettaja]

Kuvassa 7 on koostettu haastateltujen ryhmien esille tuomat haasteet osallistumisen valmiuksien parantamiseksi. Keskeinen huomio on, että haastateltujen ryhmien kokemukset haasteista eroavat toisistaan niin, että suunnittelijoilla on erilaiset haasteet kuin opetuslalla työskentelevillä. Tämä selittyy suureksi osaksi työn luonteella, sillä suunnittelijoiden näkökulma on konkreettinen osallistamisen järjestäminen ja opetuslalla työskentelyä ohjaa opetussuunnitelmien perusteiden ja paikallisten opetussuunnitelmien määrittämät monialaiset tavoitteet. Toisaalta kuvassa esitetyt eri ryhmien esittämät huomiot voivat toimia kehittämistyön lähtökohtina.

Kuva 7. Haastateltavien näkemykset osallistamisen kehittämisen haasteista.

Alternative text: Kaaviossa on kuvattu lyhyesti haastateltavien näkemykset, yhtäläisyydet ja eroavaisuudet osallistamisen kehittämisen haasteista omassa työssään.

6.2.3 Maantieteen opettajankouluttajien haastattelut

Maantieteen yliopisto-opetuksessa tuleville opettajille tulee vahvasti, läpileikkaavasti esille osallisuuden käsite ja sen merkitys demokratiassa ja aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamisessa. Opetuksessa tehdään myös yhteistyötä kaupunkien ja maakuntaliittojen suunnitteluorganisaatioiden kanssa ja sitä kautta opiskelijat saavat käytännönläheistä

tietoa ja kokemuksia maankäytön suunnitteluprosesseista. Haastatteluissa tuli esille, että tämän tyyppiset yhteistyökuviot voisivat olla kouluopetuksessakin mahdollisia ja hyödyllisiä, mutta niiden syntymistä voisi edesauttaa helpottamalla opettajien selvitys- ja hallintatyötä. Haastateltava 9 (H9, opettajankouluttaja) ideoi mahdollisuutta, että esimerkiksi kunnan kotisivuilla voisi olla opettajia varten valmis linkki, jossa kutsutaan koululaisia tai koululaisryhmiä osallistumaan johonkin kaavamuutoksen prosessiin.

Yliopisto-opettajat pitivät tuleville opettajille tärkeinä taitoina menetelmätaitoja, esimerkiksi kykyä tuottaa aineistoja ja tarkastella nykytilannetta paikkatietopohjaisesti sekä valmiuksia tuottaa itse suunnitelmia. Näiden avulla nähtiin mahdollisuus vaikuttaa esillä oleviin kaavahankkeisiin ja tuottaa niihin vaihtoehtoisia suunnitelmia. Menetelmien kautta opetukseen voidaan tuoda tärkeitä sisältöjä ja saavuttaa ainakin osalle kansalaisista mahdollisuus erityisten taitojen kehittämiseen. Tällöin voi muodostua kyvykkyyttä tulkita nykytilannetta itse ja löytää sitä kautta perusteita kaavahankkeisiin osallistumiseen ja vaikuttamiseen sekä tulevaisuuden visioimiseen vaihtoehtoisella tavalla. Mutta kuten haastateltava 10 (H10, opettajankouluttaja) totesi, paikkatietopohjaiset tarkastelut eivät ole ihan valtavirtaa opetuksessa, mutta erityisen kiinnostuneet opettajat voivat suunnata opetussisältöjä siihen suuntaan.

Merkittävänä esimerkkinä onnistuneesta osallistumisen opetuksesta yliopisto-opettajat toivat esille Open Street Map -kartoitusprojektit, joita on toteutettu yhdessä lukioden kanssa. Niihin osallistuminen on herättänyt opiskelijoiden kiinnostusta, he ovat kokeneet työnsä merkittäväksi ja sen seurauksena innostuneet aiheesta. Haastateltava 11 (H11, opettajankouluttaja) piti maankäytön suunnittelu- ja kaavoitusjärjestelmää selkeänä, mutta hänen kokemuksensa mukaan se on vieras kansalaisille. Se opitaan vasta sitten kun ollaan itse mukana jossain prosessissa tai jos ostaa asuntoa tai kiinteistöjä.

Osallisen näkökulmasta kaavoitushankkeiden esittely ja tiedotus saattaa olla hyvinkin epäselvää, jos järjestelmän ja siihen liittyvien käsitteiden tuntemus on vähäistä. Haastattelujeni perusteella tämä on yksi tekijä, johon osallisuutta järjestettäessä on kiinnitettävä huomiota ja mietittävä keinoja tietotason nostamiseksi. Haastateltava 11

(H11, opettajankouluttaja) piti visuaalisen karttamateriaalin lukemisen taitoja kansalaisille vaikeina, hän ilmaisi asian näin:

”...että meidän nykypäivänä tuotetaan niin näppärästi kaikenlaista visuaalista karttamateriaalia. Mutta se joka ei ole paikkatiedon kanssa tai suunnittelukarttojen kanssa niin kuin arkipäivässä tekemisissä, niin mä luulen että ne kartat näyttäytyy sitten aika hepreana, että ei niitä osata hahmottaa.” [H11, opettajankouluttaja]

Opetussuunnitelmien luontopainotuksesta keskusteltaessa tuli esille myös käytännönläheinen näkökulma siitä, että opettajien järjestämät aktivoivat oppitunnit tapahtuvat yleensä rakennetussa ympäristössä, lähellä koulua. Heillä on mahdollisuus tätä kautta ottaa opetukseen myös esim. ihmisen terveyteen ja turvallisuuteen liittyviä teemoja. Esimerkkinä näistä nousi esille koulumatkojen tarkastelut, liikennelaskennat ja -turvallisuus sekä lähialueiden rakennustyömaiden seuranta.

Yliopisto-opettajat pyrkivät opetuksessaan yhteistyöprojekteihin alueen suunnitteluorganisaatioiden kanssa ja ohjaavat opettajaopiskelijoita toteuttamaan aitoja, molempia osapuolia hyödyttäviä opetuskokeiluja. Opettajaopiskelijoita rohkaistaan näissä projekteissa myös jakamaan erilaisia opetuskokemuksiaan sekä hyödyntämään ja kehittämään niitä tulevissa opetustehtävissään.

Edellä kuvissa 6 ja 7 on koostettu kaikkien haastateltujen ammattialojen edustajien näkemykset osallistumisen valmiuksien kartuttamisen keinoista ja haasteista. Ryhmien esille tuomissa asioissa on eroavaisuuksia sekä käytetyissä keinoissa, että havaituissa haasteissa. Kaikki ryhmät mainitsivat hyvänä keinona aihepiirin käsittelyyn kouluissa suunnittelijoiden vierailut eli paikallisen yhteistyön. Havaituissa haasteissa ei ilmennyt kaikkien kolmen ryhmän näkemysten mukaa samoja asioita. Opettajat ja opettajankouluttajat näkivät molemmat haasteellisena ajan riittämisen, tulevaisuusajattelun haasteellisuuden ikäryhmille ja opetussuunnitelmien luontopainotteisuuden.

7. Tutkimuksen tarjoamat kehittämis ehdotukset

Suunnittelijoiden kanssa keskustellessa tuli esille vuorovaikutustilanteiden haasteellisuus molemmiin puolin sekä ajatus siitä, että voiko osallisilla ajatella olevan tai ainakaan vaadittavan erityisiä tietoja tai taitoja osallistumiseen. Suunnittelijoiden ammattitaitoa vaativa asia on pyrkiä ottamaan selvää kaikkien osallisten näkemyksistä riippumatta siitä, miten niitä ilmaistaan. Tärkeää on myös, että suunnittelutyössä toimivat henkilöt kehittävät jatkuvasti omia asenteitaan vastaanottavaisiksi erilaisten näkemysten ja tarpeiden ymmärryksessä. Lisäksi suunnittelijoiden ja kaavoja laativien organisaatioiden yhteistyön vahvistaminen oppilaitosten kanssa tulisi nähdä mahdollisuutena, jossa molemmat osapuolet hyötyvät. Suunnittelijat kokevat haasteena saada nuoren ikäluokan mielipiteitä esille; oppilaitosyhteistyö voi olla hedelmällistä. Haastatteluissa yhteistyön nostivat esille kaikki ryhmät eli suunnittelijat, opettajat ja opettajankouluttajat. Olisi hyödyllistä kehittää edelleen yhteistyömahdollisuuksia ja -verkostoja sekä opetukseen käytettävää materiaalia. Aiemmissa opetuksen kehittämishankkeissa on luotu materiaalipankkeja, mutta edelleen tarvitaan niiden markkinointia aktiivisemmän käytön edistämiseksi, sekä tämän tutkimuksen näkökulmasta sisältöä maankäytön suunnittelun ja kaavoituskäytäntöjen opetuksen tukemiseen.

Opetuksen nykytilanteen kartoituksessa tässä tutkimuksessa tuli esille, että on oletettavaa, että osallisilla ei ole tietoa tai taitoa kaavoituksessa käytettävien käsitteiden, materiaalin tai prosessin tuntemuksessa. Kehittämis ehdotuksena esitän, että osallistumista helpottamaan voitaisiin tuottaa opetusmateriaalia käsitteiden ja prosessien tunnistamiseen. Materiaalia voisi hyödyntää myös muiden kuin osallisten, jo kouluopetuksen piiristä poistuneiden, esim. toimittajien opastamiseen. Olisi hyvä, jos sen tuottaisi jokin yleinen taho, esim. ympäristöministeriö tai alan korkeakoulu, jotta kaavoitusta käytännössä tekevät organisaatiot voivat hyödyntää samaa materiaalia ja sen kehittämiseen voidaan saada laajasti materiaalia ja didaktisia menetelmäideoita. Sama taho voisi tuottaa edellä mainittua opetusmateriaalia perus- ja toisen asteen opetuksen tueksi. Osallisten osaamistaso ja pystyvyyden kokemus näyttäytyy tämän tutkimuksen

perusteella hyvin heterogeenisenä ja yksi vaihtoehto osallistumisprosesseja aloitettaessa on esim. tehdä osallisille lyhyt kysely heidän tietotarpeistaan ja reagoida siihen. Muutenkin kaavoitushankkeita työstettäessä on käytännössä tarpeellista varata opetusmateriaalia ja miettiä miten osallisten osaamistasoa voidaan parantaa ja tasa-arvoistaa. Maankäytön suunnittelu ja kaavoitushankkeiden vaiheet sekä osallistumisen kytkeytymiseen suoran ja edustuksellisen demokratian kautta on vierasta suurelle osalle kansalaisista perus- ja toisen asteen opetuksen tuottaman osaamisen näkökulmasta.

Opetusalalla toimivat henkilöt toivat esille toimivia yhteistyömalleja kuntien ja maakuntaliittojen suunnitteluorganisaatioiden kanssa. Tätä toimintaa kannattaa vahvistaa paikallisesti, ja järjestää opettajille selkeitä yhteistyömahdollisuuksia, joiden kautta he voivat ottaa maankäytön suunnittelua mukaan opetukseensa. Opetusta varten olisi hyödyllistä tuottaa materiaalia suunnittelijoiden työstä, suunnittelu- ja kaavoitusjärjestelmästä, työn tulevaisuusorientoituneesta, kokonaisvaltaisesta luonteesta ja merkityksestä sekä tavoitteista. Materiaalin sisällön kytkeminen ilmastonmuutokseen sopeutumiseen ja hillintään tai muihin ekologisiin tavoitteisiin sopisi hyvin opetussuunnitelmien sisältöihin ja olisi siten helposti kytkettävissä opetukseen mahdollisimman monella kouluasteella. Tutkimuksessa tuli esille, että opettajille olisi hyötyä opetusmateriaalista, jonka sisältö on tiivistä ja harkittua ja, että se avaa suunnittelun ajattelutapaa, käytäntöjä ja lähiympäristön muutosten toteutusprosesseja. Haastatteluissa esiin tullut idea lyhyistä videoista ja niihin liittyvistä tehtäväpaketeista on kehittämisen arvoinen. Valmiit, tarjolla olevat yhteistyömallit ja opetusmateriaalit helpottaisivat opettajien valmistelutyötä ja perehdyttävät samalla heitä käytännön suunnittelutyöhön. Olisi hyödyllistä tuoda opetusmateriaaliin luonnonympäristössä tapahtuvien, ihmisen toiminnasta aiheutuvien negatiivisten muutosten rinnalle positiivisia esimerkkejä suunnittelun mahdollisuuksista, esim. ilmastonmuutoksen hillinnästä ja sopeutumisesta rakennetussa ympäristössä.

Tanin (2020, s. 22) mukaan olisi tärkeää, että maantieteessä ja maantieteen oppikirjoissa annettaisiin monipuolisia esimerkkejä vaikuttavista ja merkityksellisistä ilmastotoeista, jotka vahvistavat lukiolaisten tulevaisuustoivoa (Tani, 2020, s. 22). Kaupungeissa ja

koko rakennetussa ympäristössä tehdään paljon sopeutumistoimia ja niiden suunnittelua, koska ennakointi ja mahdollisimman hyödyllinen sopeutuminen ilmastonmuutokseen on tärkeää sekä globaalisti että paikallisesti. Ympäristöhallinnon tavoitteena on helpottaa ilmastokestävyyden huomioon ottamista kaavoitushankkeissa ja sitä varten on esim. luotu työkaluksi selaimessa toimiva tarkistuslista (Ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu, 2022a). Esimerkiksi tämän työkalun avulla aihepiiriä voisi käsitellä myös opetuksessa, ja soveltaa työkalun tarjoamaa tietoa ja analysointimahdollisuutta opetustarkoituksiin.

Opetussuunnitelmien perusteista tämän tutkimuksen havaintona selviää, että useissa oppiaineissa on sisältöjä, jotka tukevat osallistumista kaavoitushankkeisiin. Oppilaitosten sisäisiä, oppiaineiden välisiä yhteistyömahdollisuuksia kannattaa etsiä. Näen tässä mahdollisuuden suunnitella yhteistä opetusta esimerkiksi ilmiöoppimisen menetelmiä hyödyntäen. Tällaisessa oppilaitoksen koostamassa opetuksessa voisi olla erityisen hedelmällistä tehdä yhteistyötä kaavoitusta tekevien organisaatioiden kanssa.

Kaavoitushankkeissa toimivilla suunnittelijoilla on mahdollisuus oppia ja saada lisätietoja osallistumisen prosessien onnistuessa. Tämän mahdollistamiseksi suunnittelijoiden avoin asenne ja kiinnostus asioista, joista he eivät vielä tiedä, on osallistavan prosessin onnistumisen kannalta tärkeää. Suunnittelijan työ on tasapainoilemista erilaisten tavoitteiden ja ideoiden kanssa. Maankäytön suunnitteluhankkeissa on usein käytännölliset, tarpeeseen ja poliittiseen tahtoon perustuvat tavoitteet sekä paljon huomioon otettavia asioita ja tärkeitä näkökulmia. Osallistujien tuomat tavoitteet voivat sisältyä suunnitteluun lähtökohtaisesti, mutta voivat tuoda esiin jonkun huolen, tai uusia tavoitteita. Nämä voivat myös olla keskenään ristiriitaisia, jolloin suunnittelijan tehtävänä on painottaa asioita poliittisten päätöksentekijöiden suuntaamalla tavalla.

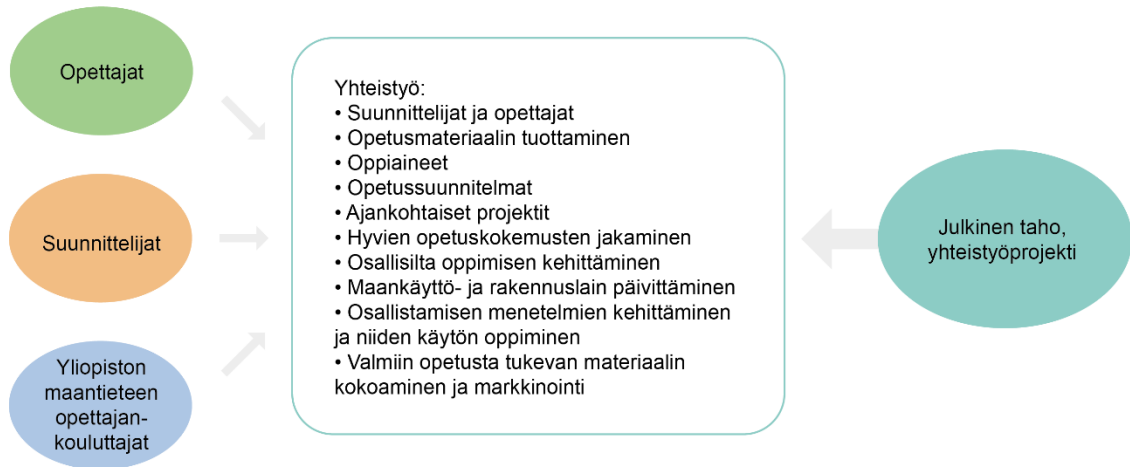
Poliittisten arvojen liittäminen käytännön suunnitteluhankkeisiin tapahtuu kaavaprosesseissa useassa eri vaiheessa, kun niihin liittyvää keskustelua ja päätöksiä tehdään luottamushenkilöiden toimesta. Poliittisilla päätöksentekijöillä on tyypillisesti hyvä tuntemus maankäytön suunnitteluun liittyvistä prosesseista ja verkostoista. Heidän työpanoksensa ohjaa merkittävästi suunnittelua. He ovat itsekin kansalaisia, mutta

osaaminen on kehittynyt poliittisen toimijuuden mukanaan tuomien tehtävien ja tilaisuuksien kautta. Maankäytön suunnitteluhankkeisiin liittyvät teemat voivat sisältyä myös paikallisiin vaalikampanjoihin ja sitä kautta aktiiviseen julkiseen keskusteluun. Asioiden nouseminen ajankohtaisiksi voi herättää kiinnostusta myös oppilaitoksissa ja oppilaissa joten, jos esimerkiksi perusopetuspaketti olisi opettajille valmiina, helposti saatavilla, voisi ajankohtaisen aiheen kytkeminen opetukseen olla hedelmällistä.

Osallistumisen tapojen muutos on mahdollista, ja siihen voidaan löytää uusia, erilaisia tapoja. Haastatteluissa nousi esille huomio, että aihe tai osallistuminen ei kiinnosta kansalaisia tai opiskelijoita. Yksi mahdollinen syy tähän on, että osallistamisessa käytettävät menetelmät eivät ole innostavia, tai sopivia osallisen lähtötilanteeseen. Pystyvyyden kokemus sekä tiedollisella että taidollisella tasolla voi olla negatiivinen, ja tämän tutkimuksen perusteella aiheellinen asia ottaa huomioon ja parantaa sitä.

Osallistamisen käytäntöjä ja menetelmiä voidaan luoda uudestaan esimerkiksi digitalisaation ja tekoälyn kehittyessä. Honkelan (2017, ss. 76–79) mukaan tekoälyn teknologiat ovat jo valmiina laajentamaan demokratiaa koneoppimismenetelmien avulla. Perinteisen keskustelujen ja pienen joukon kokoontumisten sijaan voidaan järjestää esimerkiksi tuhannen tai miljoonan ihmisen vuorovaikutustilanteita ja analysoida niistä saatavia mielipiteitä ja koostaa niistä johtopäätöksiä, joista voidaan keskustella lisää. Tekoälyn avulla voidaan saada esille laajan joukon mielipide, josta voi nousta esille myös hienovaraisia, heikkoja, muuten ehkä kuulumattomiin jääviä ääniä ja siten mahdollisia epäluulon ja vihan aiheuttajia (Honkela, 2017, ss. 76–79).

Kuvassa 8 on koostettu kehittämis ehdotukset ja korostettu yhteistyön tekemisen merkitystä. Oppi- ja muun materiaalin luominen, sen kokoaminen ja markkinointi sekä opetus- ja yhteistyön toteuttamisen kokemusten jakaminen hyödyttäisi osallistumisen valmiuksien tieto- ja taitotason parantamisessa.

Kuva 8. Yhteenveto kehittämis ehdotuksista

Alternative text: Haastattelujen ja opetussuunnitelmien perusteiden pohjalta analysoidut kehittämis ehdotukset.

8. Yhteenveto

Maankäyttö- ja rakennuslaki on ollut voimassa noin 22 vuotta ja siihen sisältyy laaja vuorovaikutteisuus periaatteellisena toimintamallina. Kaavoitushankkeiden osallistamisen käytännöt ovat muuttuneet ja kehittyneet tänä aikana ja aihepiiristä on tehty tutkimuksia ja tuotettu paljon tietoa. Tässä tutkimuksessa mielenkiinto suuntautuu osallistumisen valmiuksiin kansalaistaitoina ja koulutusjärjestelmämme tavoitteisiin ja käytäntöihin niiden opettamisessa ja harjaannuttamisessa.

Osallistumisen aktiivisuuteen vaikuttaa moni muukin asia kuin koulusivistys, esim. oma henkilöhistoria, kokemukset, opinnot, arvomaailma ja aatteet, harrastukset, elämänsenne ym. Osallistumiseen vaikuttavia asioita ei tutkittu tässä yhteydessä, vaan tavoitteenani oli selvittää opetusjärjestelmän, opetussuunnitelmien perusteiden ja nykyisten toteutuskäytäntöjen tuottamia taitoja osallistumisen valmiuksiin ja pystyvyyteen. Tutkimuksessani ei myöskään kysytty, tai keskusteltu kaavoitushankkeiden osallistamisen tavoitteista. Niillä on merkitystä osallistamiseen käytettäviin resursseihin sekä materiaalin määrään ja selkeyteen ja sitä kautta vuorovaikutuksen määrään, laatuun ja pyrkimykseen.

Opetussuunnitelmien perusteiden analyysissä ilmeni, että osallistumista tukevia ja helpottavia asioita opetetaan perusopetuksessa useissa oppiaineissa kaikille kansalaisille. Varsinaista maankäytön suunnitteluun ja kaavoitushankkeiden periaatteiden tuntemukseen liittyvää opetusta ei kuitenkaan sisälly perusopetukseen. Kouluopetuksessa korostuu luonnon ja ympäristön huomioon ottaminen, mikä on aiheena tärkeä ja merkityksellinen. Maapallon elinoloja on pitkään muokattu, usein suunnittelun avulla, ja toimintaan sisältyy merkittäviä pyrkimyksiä ihmisen toimintaympäristön ja elinolosuhteiden parantamiseen. Tämän toiminnan ei tarvitse olla luontoarvojen kunnioittamista vastaan. Olisikin hyödyllistä tuoda perusopetukseen lisää esimerkkejä ihmisen mahdollisista aktiivisista toimista elinympäristöjen parantamisessa sekä ilmastonmuutoksen hillinnässä ja sopeutumisessa. Maankäytön suunnittelun ja käytännön

kaavoitushankkeiden tavoitteena on kokonaisvaltainen tarkastelu, kaikkien vaikutusten huomioon ottaminen ja niiden avulla voi opetukseen tuoda konkreettisia, paikallisia esimerkkejä muuttuvista ympäristöistä. Aihepiirin ymmärtäminen on tärkeää, mahdollisen kaavahankkeisiin osallistumisen ja vaikuttamisen lisäksi, kehittämään tulevaisuusajattelua. Yhteiskunnassa vallitsevat arvot ja pyrkimykset heijastuvat suunnitteluun, paisti osallisten, myös poliittisten, demokraattisesti valittujen, päätöksentekijöiden välityksellä.

Peruskoulun jälkeen osa ikäluokasta jatkaa opiskelua lukio-opetuksessa ja heillä on mahdollisuus saada opetusta maankäytön suunnittelun ja kaavoituksen aihepiireistä, mikäli valitsevat opintokokonaisuuteensa maantieteen valinnaisia moduuleja GE3 ja GE4. Suunnittelijoiden ja osallistamista organisoivien tahojen on hyvä tiedostaa osallistujien tietotaso realistisesti ja kehittää menetelmiä siltä pohjalta, että asia on lähtökohtaisesti vieras kansalaisille. Tähän käyttöön olisi mielestäni tärkeää tuottaa materiaalia, jota voisi hyödyntää osallisten tietotason nostamisessa. Kuntien ja maakuntien kaavahankkeita on käynnissä paljon, ja eri toimijoilla on erilaisia käytäntöjä, mutta yhteisen materiaalin tuottaminen ja käyttäminen helpottaisi ja yhtenäistäisi osallisten toimintavalmiuksia. Tuotettua materiaalia voisi soveltaa, ja kehittää lisää perusopetuksen sekä lukio- ja ammatillisen opetuksen käyttöön. Myös paikallinen yhteistyö suunnittelijoiden ja opettajien kesken hyödyttäisi molempia osapuolia, ja haastattelujen perusteella tästä onkin hyviä kokemuksia.

Ihmisen toimintojen sijoittuminen vaikuttaa ympäristöön ja luontoon, mutta myös ihmiseen itseensä, toimintamahdollisuuksiin ja resurssien käyttöön. Kaupunkien ja maankäytön suunnittelulla on suuri vaikutus kansalaisten arjen toimivuuteen, esteettisyyteen, turvallisuuteen, innostavuuteen, sosiaalisuuteen, ja moniin henkilökohtaisiin, merkittäviin asioihin. Osallistumisen kautta näitä merkityksiä voidaan ja pyritään saamaan kuuluville, mukaan suunnitteluun ja käytännön kaavoitushankkeisiin. Osallisten osaamista ja pystyvyyden kokemusta kehittämällä näitä ääniä voidaan saada paremmin kuuluville.

Lähdeluettelo

Bäcklund, P., Häkli J. & Schulman, H. (2002). Osallisuuden jäljillä. Teoksessa Bäcklund, P., Häkli, J. & Schulman, H. (toim.), *Osalliset ja osajat: Kansalaiset kaupungin suunnittelussa*. (ss. 7–17). Helsinki: Gaudeamus.

Bäcklund, P. (2019). Asukkaat kaupunkisuunnittelun toimijoina – millaisiin tarpeisiin osallistamispolitiikalla vastataan? Teoksessa Meriluoto, T. & Litmanen, T. (toim.), *Osallistu! Pelastaako osallistaminen demokratian?* (ss. 145–164). Vastapaino.

Eskola, J. & Suoranta, J. (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino.

Honkela, T. (2017). *Rauhankone. Tekoälytutkijan testamentti*. Helsinki: Gaudeamus Oy.

Horelli, L. & Kukkonen, H. (2002). Osallistuminen, ympäristö, vuoropuhelu. Teoksessa Bäcklund, P., Häkli, J. & Schulman, H. (toim.), *Osalliset ja osajat: Kansalaiset kaupungin suunnittelussa*. (ss. 243–259). Helsinki: Gaudeamus.

Lukion opetussuunnitelman perusteet. (2019). Opetushallitus. Noudettu 2. helmikuuta 2022. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2019.pdf

Maankäyttö- ja rakennusasetus 895/1999. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990895#L6>

Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132>

Mäntysalo, R. & Nyman, K. (2002). Osallisuuslaboratorio. Kokemuksia vuorovaikutteisen maankäytön suunnittelun koulutusprojekteista. Teoksessa Bäcklund, P., Häkli, J. & Schulman, H. (toim.), *Osalliset ja osajat: Kansalaiset kaupungin suunnittelussa*. (ss. 260–278). Helsinki: Gaudeamus.

OKM. (2022a). *Hallinto ja rahoitus - OKM*. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Noudettu 26. tammikuuta 2022. <https://okm.fi/yleissivistava-koulutus-hallinto-ja-rahoitus>

OKM. (2022b). *Koulutusjärjestelmä*. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Noudettu 17. toukokuuta 2022. <https://okm.fi/koulutusjarjestelma>

OKM. (2022c). *Suomen koulutusjärjestelmä*. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Noudettu 17. toukokuuta 2022. <https://okm.fi/documents/1410845/15514014/Suomen+koulutusjarjestelma/8aa97891-0e44-b10d-7228-cf1c04c301d0/Suomen+koulutusjarjestelma.pdf?t=1631015176012>

OPH. (2022a). *ePerusteet. Ammatillinen perustutkinto. Yhteiskunta- ja työelämäosaaminen*. Opetushallitus. Ammattiopisto Tavastia. Maanmittausalan perustutkinto. Noudettu 23. huhtikuuta 2022.

<https://eperusteet.opintopolku.fi/beta/#/fi/toteutussuunnitelma/636332/ammattillinen/sisalto/1702675>

OPH. (2022b). *ePerusteet. Lukion opetussuunnitelman perusteet. Maantiede*. Opetushallitus. Noudettu 21. toukokuuta 2022.

<https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/lukiokoulutus/6828810/oppiaine/6832791>

OPH. (2022c). *Mitä on perusopetus?*. Opetushallitus. Noudettu 17. toukokuuta 2022.

<https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/mita-perusopetus>

OPH. (2022d). *Opetushallituksen tehtävät*. Opetushallitus. Noudettu 14. helmikuuta 2022.

<https://www.oph.fi/fi/tietoa-meista/opetushallituksen-tehtavat>

OPH. (2022e). *Opetushallitus vaikuttaa*. Opetushallitus. Noudettu 2. tammikuuta 2022

<https://www.oph.fi/fi/vaikutusohjelmat>

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2014). Opetushallitus. Noudettu 2. helmikuuta 2022. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf.

Roininen, J., Horelli, L. & Wallin, S. (2003). *Osallistuminen ja vuorovaikutus kaavoituksessa. Seurannan ja arvioinnin viitekehys ja menetelmät*. Ympäristöministeriö. Suomen ympäristö 664. Edita Prima Oy. Helsinki.

Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (2010). Haastattelun analyysivaiheet. Teoksessa Ruusuvuori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim), *Haastattelun analyysi*. (ss. 9–36). Vastapaino.

Tani, S., Hilander, M. & Leivo, J. (2020). Ilmastonmuutos lukion opetussuunnitelmissa ja maantieteen oppikirjoissa. *Ainedidaktikka*, 4(2), 3–24. <https://doi.org/10.23988/ad.88063>

Vaattovaara, M., Joutsiniemi, A., Airaksinen J & Wilenius, M. (2021). *Kaupunki politiikassa. Yhteiskunta, ihminen ja ihana kaupunki*. Vastapaino.

Virranmäki, E. (2022). *Geography's ability to enhance powerful thinking skills and knowledge*. Nordia Geographical Publications, 51(1), 1–79 [väitöskirja, Oulun yliopisto]. <https://doi.org/10.30671/nordia.113997>

Ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu (2022a). *Ilmastokestävä kaavoitus –tarkistuslista*. Noudettu 31. Toukokuuta 2022. <https://www.ymparisto.fi/KILVA>

Ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu (2022b). *Maankäytön suunnittelujärjestelmä*. Noudettu 31. Toukokuuta 2022. https://www.ymparisto.fi/fi-fi/elinymparisto_ja_kaavoitus/maankayton_suunnittelujarjestelma

Ympäristöministeriö. (2022a). *Maankäytön suunnittelu*. Noudettu 23. huhtikuuta 2022. <https://ym.fi/maankayton-suunnittelu>

Ympäristöministeriö. (2022b). *Maankäyttö- ja rakennuslaki uudistuu. Osallistuminen ja vaikuttaminen*. Noudettu 23. huhtikuuta 2022. <https://mrluudistus.fi/osallistuminen-ja-vaikuttaminen/>

Kaavoituskatsaus 2021–2022. (2022). Forssan kaupunki. Noudettu 15. toukokuuta 2022. <https://www.forssa.fi/client/forssa/userfiles/kaavoituskatsaus-2021-22.pdf>

Liite 1

Puolistrukturoitujen teemahaastattelujen kysymykset

Haastattelukysymykset - suunnittelijat (H1–H4)

Miten kauan olet työskennellyt maankäytön suunnittelun parissa?

Mitä kokemuksia sinulla on osallistamisesta? Mahdolliset muutokset

Mitä taitoja pidät osallistujille tärkeinä osallistumisen mahdollistajina/helpottajina?

Miten osallistujien osallistumisen taidot näkyvät? Valmiudet, eroavaisuudet, tasavertaisuus

Miten kehittäisit osallistumisvalmiuksia kansalaistaitoina? Miten merkittävänä niitä pidät omien kokemustesi kautta?

Haastattelukysymykset - maantieteen opettajat (H5–H8)

Mitä taitoja pidät osallistujille tärkeinä osallistumisen mahdollistajina/helpottajina?

Miten merkittävänä osallistumisen taitojen opetusta pidetään maantieteen opettajien koulutuksessa? Ajankäyttö, mahdollisuudet

Miten maankäytön suunnittelu on mukana opetuksessa?

Miten aihepiiriä opetetaan? Osallistumisen taidot/maankäytön suunnittelu

Mitä kokemuksia sinulla on opetuksen onnistumisista ja haasteista?

Haastattelukysymykset – maantieteen opettajankouluttajat yliopistoissa (H9–H11)

Mitä taitoja pidät osallistujille tärkeinä osallistumisen mahdollistajina/helpottajina?

Miten merkittävänä osallistumisen taitojen opetusta pidetään maantieteen opettajien koulutuksessa? Ajankäyttö, mahdollisuudet

Miten maankäytön suunnittelu on mukana tulevien opettajien opetuksessa?

Miten aihepiiriä opetetaan? Osallistumisen taidot/maankäytön suunnittelu

Mitä kokemuksia sinulla on opetuksen onnistumisista ja haasteista? Yliopistossa opettajiksi opiskelevat / perusopetus
